

Fig. 1. Rønne kirke, set fra syd, over yderhavnen.

E.S. 1952

RØNNE KIRKE

Saxo omtaler, at Svend Grathe efter en tvist med ærkebisp Eskil skænkede Lunde-kirken »en stor del af øen Bornholm«¹, og af sammenhængen kan sluttes, at denne begivenhed må henlægges til året 1149. Hvor stor en del af øen, gaven omfattede, siges ikke, men af senere kilder fremgår, at det sandsynligvis allerede da kan have drejet sig om hele tre af Bornholms fire herreder, som nu (siden 1500'rne) betegnes efter verdens-hjørnerne, men i middelalderen havde andre navne. Valdemars jordebog oplyser blot, at kronen 1236 havde »unum hæræth in Burghændholm«², hvilket nævnes ikke, men det må være identisk med det område, Svend Grathe forbeholdt sig. Første gang, dette kronens herred nævnes ved navn, kunne være 1277 i et (ikke bevaret) dokument³, hvori Erik Glipping anerkender det køb, ridderen Niels Uffesen afsluttede med fyrst Vizlaf af Rygen angående *Rønne* herred (som fyrst Jarimar 2. havde erobret 1259), men brevet kendes kun fra et referat hos Huitfeldt, som kan have indskudt navnet. Pålideligt i så henseende er vel først et in extenso kendt dokument af 4. april 1303, ved hvilket Erik Menved, som bod ved bilæggelsen af striden med Jens Grand, lover at overlade ærke-sædet »vort gods, som vi har på Bornholm, kaldet Rønne herred«, så snart det er ind-løst fra Uffe (Nielsens) arvinger; indtil dette sker, får ærkebispens pant i Vemmenhög herred i Skåne⁴. Da herredet i 1303 havde samme navn som den ganske vist ikke direkte omtalte by Rønne, må denne senest være grundlagt i slutningen af 1200-tallet og alle-

rede da have været så betydelig, at den besad egen kirke, og medens alle de øvrige købstadkirker på Bornholm ned gennem middelalderen og endnu i året 1569 kun havde rang af kapeller⁵, fik Rønne kirke tidligt sin egen sognepræst. Af de nedenfor fremhævede dokumenter ses, at mens kirken i 1378 omtales som Rønne kapel, så sikrer man sig 1380, at sognepræstens (rectoris plebani) rettigheder ikke krænkes, og 1434 kaldes den lige ud »ecclesia Sancti Nicolai«, hvilket må indebære, at den nævnte år var en fuldt selvstændig sognekirke og ikke, som de andre bornholmske bysamfunds kirker, annekteret til det nærmeste, langt ældre landsogns præstekald.

Kirken, hvis værnehelgen af anførte ses at have været skipperhelgenen *S. Nicolaus* (sml. også klokkeindskriften s. 61), har tidligt nydt godt af den trivsel og omsætning, der især i sildetiden hidførtes af fremmede næringsdrivende, blandt hvilke de førende, for Rønnes vedkommende, synes at have været købmænd fra den pommerske by Greifswald. 1378 sikrede disse sig hos ærkebisp Niels Jonsøn visse rettigheder⁶. De fik lov til at købe grund i »vor by Rønne på Bornholm«, på denne, mod en lille årlig afgift, opføre et kompagnihus, begrave fra »Rønne kapel« og i samme celebrere messer for døde og langfarende gildebødre. Disse adkomster bekræftedes 1380⁷ — med forbehold af (den danske) sognepræsts rettigheder — 1412 og 1499⁸. På det store fredsmøde med hansestædernes udsendinge, som afholdtes 1434 i Vordingborg, udstedte ærkebisp Peder Lykke og 16 andre bisper et indulgensbrev⁹, hvori der står, at de, som besøger den strålende møs (Vor Frues) kapel ved den hellige bisp Nicolai kirke i Rønne, hvori de tyske gildesbrødre fra Greifswald holder »orationes seu anniversaria animabus«, og dér overværer messen, beder eller til kapellet giver guld, sølv, afgrøder, redsler, lys, prydelser, bøger eller andet, dem tilsikrer man 40 dages aflad. Det nævnte tyske gilde er, sikkert med rette, blevet identificeret med det, som 6 skippere fra Greifswald i året 1330 stiftede i en unævnt dansk by¹⁰. Mindre sandsynlig er derimod den i forbindelse hermed fremsatte anskuelse, at det tyske gildes Mariakapel i Rønne kan have været en helt selvstændig bygning på kirkepladsen tæt ved sognekirken¹¹. Afladsbrevet af 1434 omtaler vel, at Vor Frue kapel lå »juxta ecclesiam Nicolai«, men »juxta« kan sikkert lige så vel betyde »ved« som »tæt ved« i betydningen »i nærheden af«, og det falder rimeligst at tænke sig kapellet indrettet på vanlig vis, enten i sognekirken eller i en tilbygning til denne. Når man har henvist til indskriften på den største af sognekirkens to middelalderlige klokker og af denne har udledt¹², at den ved sin påkaldelse af Maria røber, at den er støbt, ikke til sognekirken, men til et selvstændigt Mariakapel, og at dette ifølge klokkenes årstal sandsynligvis er blevet opført 1433, så må man heroverfor gøre gældende, at der på klokken dog kun står et meget dagligdags Ave Maria og lægge mere vægt på, at indskriften også nævner *S. Nicolaus*, hvilket ikke er slet så almindeligt og tyder på, at klokken er anskaffet nævnte år til den allerede dengang gamle bykirke, som netop var indviet til denne helgens ære. — Om kapellet senere skæbne ved man blot, at en af de bornholmske brødre i Greifswald omkring 1565 bevidnede, at Greifswalderne årligt havde medført egne præster til deres kapel i Rønne, men at samme kapel nylig var frtaget dem af biskoppen i Skåne, Niels Palladius, som havde beordret det indrettet til skole¹³. Omkring ved denne tid er de tyske købmænds besøg sikkert begyndt at aftage stærkt i takt med sildestimerne, som blev sparsomme i farvandet nær Bornholm under den nordiske syvårskrig, hvis skibskanoners torden af samtiden fik skyld herfor¹⁴. Kapellet, der næppe kan have været særlig egnet som skole, er enten blevet nedbrudt i slutningen af 1500-tallet eller snarere inddraget i sognekirken.

De slutninger om Rønne kirkes alder, som tør drages af de skrevne kilder, suppleres smukt af et mærkeligt *møntfund*, som blev gjort under kirkens næsten fuldstændige nedbrydning, der indledte ombygningen 1915—18. Mønterne, som indsendtes til Nationalmuseet 21. januar 1916, lå skjult inde i kirkens unggotiske vestforlængelse på oversiden af kampestensfundamentet under dettes nordmur, vest for norddøren, ca. 3,14 m fra vestgavlen¹⁵. Mønterne skal have ligget »under en flisesten«, i hvert tilfælde under de

Fot. i B. M.

Fig. 2. Rønne kirke før ombygningen, set fra vest.

gamle gulvlag, i et poselignende omslag (vel en pung). »Fundet omfattede ialt 61 mønter. De 53 var slået i Lund i Erik Menveds, Christoffer 2.s og Magnus Eriksen Smeks kongetid (henholdsvis 5, 8 og 40 penninge). De 8 mønter var svenske hulpenninge, som *muligvis* først blev udmøntede efter 22. februar 1354. Pengesummen må antages nedlagt i årene omkring 1360«¹⁶.

Af møntskatten, der ikke nødvendigvis behøver at opfattes som et byggeoffer, nedlagt ved vestforlængelsens grundlæggelse, og meget vel kan tænkes gemt hen af helt private grunde, kan i alt fald med sikkerhed udledes, at forlængelsen må være tilføjet inden ca. 1360, hvilket ikke modsiges af dens stilformer, som næppe kan være ældre end fra omkring 1300, men meget vel yngre. Kirken selv er ældre (sml. s. 39).

At dømme efter indskriften på den lille senmiddelalderlige *†*altertavle (s. 53), må der antagelig have været et *S. Anne* alter i kirken.

Liget af den svenske landshøvding Johan Printzensköld, hvis drab på Storegade i Rønne 8. december 1658 indledte Bornholmernes heldigt gennemførte opstand mod de svage svenske besættelsesstyrker, blev sømmeligt nedsat i Rønne kirke, men efter fredsslutningen 1660 ført til Sverige. Sagnagtigt er vel derimod rygtet om, at Printzensköld fra den danske forvaltning havde arvet påtalen for en gammel drabssag mod en af dem, der senere var førende i opstanden, Jens Kofoed, og lod denne stå åbent skrifte i Rønne kirke i november 1658, hvorved Kofoed fik privat årsag til afregning med landshøvdingen¹⁷.

Allerede i 1600'rne var byen blevet så vidtstrakt, at kirkens klokker ikke kunne høres langt nok ud fra dens plads ved havnen. Denne gene blev afhjulpet ved den snurriige

primklokke, hvormed en latinskoledreng mod en lille årlig betaling løb rundt i gaderne fra første ringning »til højmesse og fredagsprædiken«, indtil gudstjenesten begyndte (sml. s. 61). Skikken ophørte først 1878, da kirken fik en større klokke.

Da den rente, som lå til sognepræsten i Rønne, var så ringe, »at han deraf nødtørfteligen ikke kan underholdes«, blev Knudsker sogn ved kongebrev af 29. oktober 1606 annekteret til Rønne¹⁸. Chr. 5. forordnede 9. juli 1698, »at provstiet på Bornholm må og skal herefter til præstekaldet i vor købstad Rønne, hvor kapitelsretten holdes, være perpetueret og henlagt . . ., når den nuværende provst afgår . . .«, hvilken bestemmelse blev effektiv 1702 og overholdtes indtil 1871¹⁹.

Ved reformationen overgik Bornholms kirker fra ærkebisppestolen i Lund til kronen²⁰, hvorunder de endnu hørte i 1809²¹. De var dog nærmest at betragte som selvejende, idet der ikke ydedes tiende til kronen, medens menigheden til gengæld var pligtig at sørge for kirkernes vedligeholdelse²². Kongen fastholdt blot sin patronatsret²³, en naturlig følge af enevældens indførelse. Om Oluf Jensen Ålborg, der blev præst i Klemensker 1665 (Wiberg), siges det, at han var den sidste på øen, som blev valgt af menigheden, om Oluf Svendsen Lemvig, præst i Bodilsker fra 15. september 1666 (Wiberg), at han var den første, som tog kongebrev på kaldet.—Alle kirkerne er nu overgået til fuld selveje.

Kirken ligger højt, ved kanten af strandbrinken, midt for den nu stærkt udbyggede havn, som oprindeligt kun beskyttedes af to undersøiske rev og kaldtes Rønne rhed. Også før ombygningen synede kirkebygningen stærkt over vandet og tjente som sømærke (fig. 1 og 2). I det ældste Rønne, der klyngede sig til havnen, har kirke og kirkeplads utvivlsomt dannet midtpunkt. Fra dem udgår endnu to af byens hovedfærdselsårer, Østergade, som fortsætter i landevejen til Åkirkeby, og Storegade (Algade), der krummer sig mod nord gennem byen. Senere, og særlig nu, da Rønne har skudt sin for det meste lave bebyggelse vidt ind i landet, er kirken placeret i en afkrog¹.

Kirkegården, nærmest et lille anlæg med enkelte gamle gravminder og uden videre hegn, er ikke blevet benyttet siden 1828². Den er gentagne gange blevet afgravet, beklippet og reguleret, sidste gang i forbindelse med kirkebygningens udvidelse. 1671 omtales den som en »skøn, tør kirkegård med rød sand udi opfyldt« (Ravn), og af kirkeregnskaberne ser man, at den ved denne tid foruden en port havde tre låger, mod øst, vest og nord, vistnok alle tømrede, med stolper, skråbånd og planketag og forsynede med riste. Af hvad art hegnene var, nævnes ikke, men det har vel været det samme stendige, som 1868 blev istandsat og stod til kirkens ombygning. I 1813 indviedes en søndre annexkirkegård, som stadig er i brug, en østre annexkirkegård indviedes 1839, men opgaves 1889 (Embedsbog).

Som kirken nu står, er den gennemgribende ombygget 1915—18 (arkitekt H. Chr. M. Steen)³, men indeholder dog endnu væsentlige rester af den gamle bygning, hvis ydre tilsnit den tro kopierer, mens det rummelige indre er helt frit udformet. Bygningen består af tresidet afsluttet kor, bredere skib, flankeret af store korsarme, samt et vesttårn. Fra den gamle kirke har den overtaget korets nordre skrå- og langmur, hele det forlængede skibs nordmur, samt

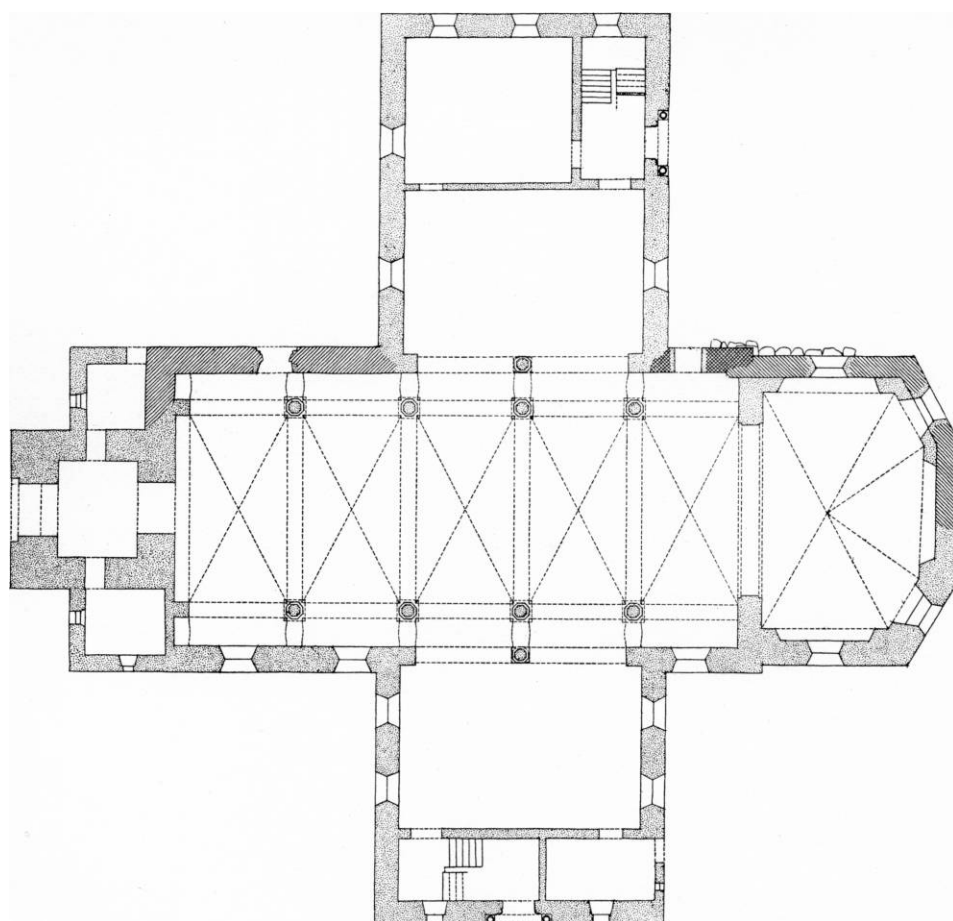

Fig. 3. Rønne kirke, nuværende plan, 1:300. Målt af C. G. S. 1952.

en til skibets nordside i 1797 føjet stor udbygning. Disse levn af den gamle kirke vil blive omtalt nedenfor.

Ved kirkens udvidelse har man søgt at bevare så meget som muligt af den ældre bygnings murværk og ejendommelige præg, og man er gået frem på den måde, at man så at sige har flækket den gamle kirke på langs, udflyttet korets og skibets sydmure, så begge disse afsnit blev 2,7 m bredere, og omdannet kirken til en slags korskirke ved mod syd at tilføje en pendant til udbygningen på nordsiden⁴. Vesttårnet er en forstørret kopi af det gamle, som man oprindeligt havde tænkt sig at bevare, men står noget sydligere, fordi kirkens midtlinie er blevet forskudt mod syd. Korets tagrytter efterligner den gamle,

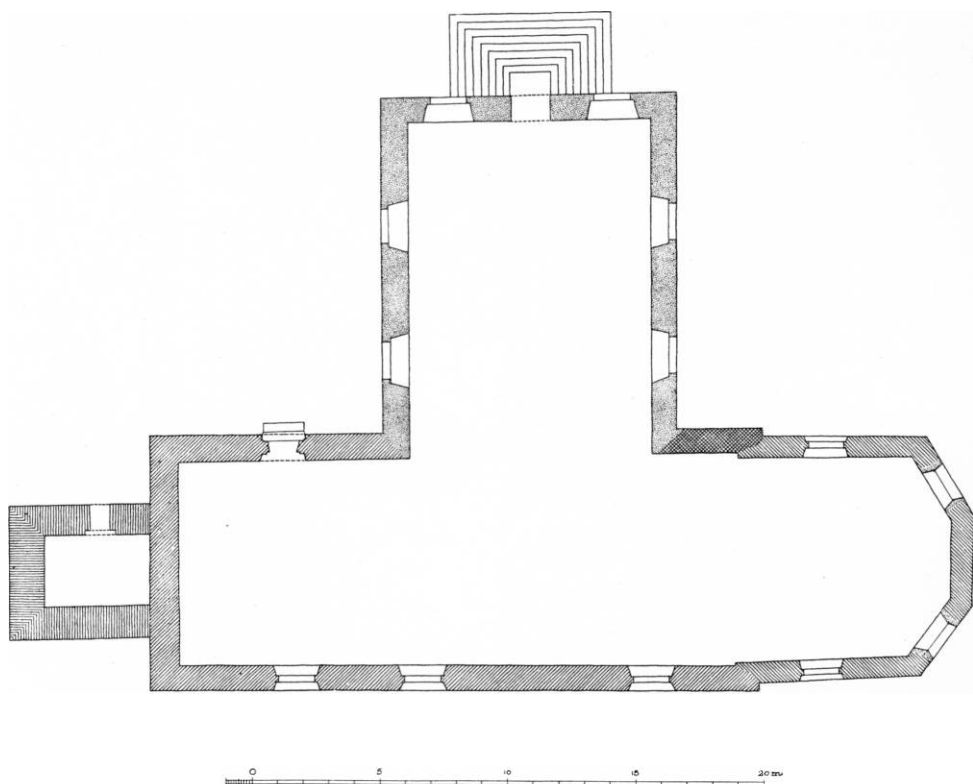

Fig. 4. Rønne kirke før ombygningen. Plan, 1:300. Efter opmåling af arkitekt H. Chr. M. Steen (Tove Bojesen 1953).

og alt nyt er hovedsagelig af rå og kløvet granit og hvidtet i lighed med det ældre murværk.

Bortset fra korsfløjene er hele det indre nu hvælvet. Koret har et grathvælv, hvilende på tilbyggede hulumurs piller og vægbuer, som danner dybe, smigede nicher. Skibets hvælvningssystem minder om en hallekirkes. I kort afstand fra langmurene er der til hver side rejst fire meget slanke, ottekantede søjler af Hammergranit med monolitte skafter. Gjordbuerne er ægformede, i det brede »midtskib« er der 4 grathvælv, hvortil der i hver af de smalle sidegange bag søjlerne svarer et lignende antal sfæriske småhvælv. I udbygningerne, som begge deles af en indskudt tribune med stigende bænkerader, er der i gavlenderne anlagt trapper og udskilt mindre rum til forskelligt brug.

Forud for ombygningen, som planlagdes med omhu og fulgtes med levende interesse af offentligheden, gik adskillige års diskussioner. Mens arbejdet med tårnet stod på, overvejede man grundigt, om dets bindingsværk rettelig burde have fodtømmer, som i det gamle tårn indtil 1850'erne, eller om det var mere bornholmsk at stryge det⁵. Man bestemte sig for det sidste.

Mathias Bidstrup 1915

Fig. 5. Rønne kirke under ombygning. Den gotiske vestforlængelse med portalen. I billedets venstre rand anes vestkarmen af det gotiske vindue fig. 9.

Kirken er hængt med vingetegl. Spiret, der er klædt med kobber, blev hovedrepareret 1952.

Den gamle kirke. Indtil efteråret 1915 bestod kirken (fig. 4) af et senromansk, i tiden henimod 1360 mod vest forlænget skib, sengotisk kor, et vesttårn fra 1500'rne, hvis bindingsværks klokke- og spirstammerne stammede fra år 1600, og endelig en stor, i året 1797 opført nordre tværarm.

Af det *senromanske skib* var der indtil 1915 bevaret partier af langmurene med begge østhjørner. En nu forhøjet, omkring 4 m lang strækning af nordmuren, tillige med nordøsthjørnet, er indgået i den nuværende kirke, den oprindelige murhøjde synes her at være ca. 5,1 m. Mens murværket ellers er af rå og kløvet kamp, er hjørnet vistnok udelukkende af silurkalk, behandlet og formuret som i øens romanske kirker, men nogen sokkel spores heller ikke nu, efter terrænets sidste afgravning. Den oprindelige kirke kan vel da ikke være ældre end 1200-tallet. Dens mål har været beskedne, bredden, ca. 10,5 m målt udvendig, var nogenlunde anseelig, men kirkens længde kan ikke have været stor. Fundamentet fra dens vestgavl skal være iagttaget ved nedrivningen⁶. Efter de sparsomme oplysninger at dømme har det ligget 2-3 m øst for tværkirkens vestmur⁷. Hermed stemmer, at den dør, som førte ud til kirkens i

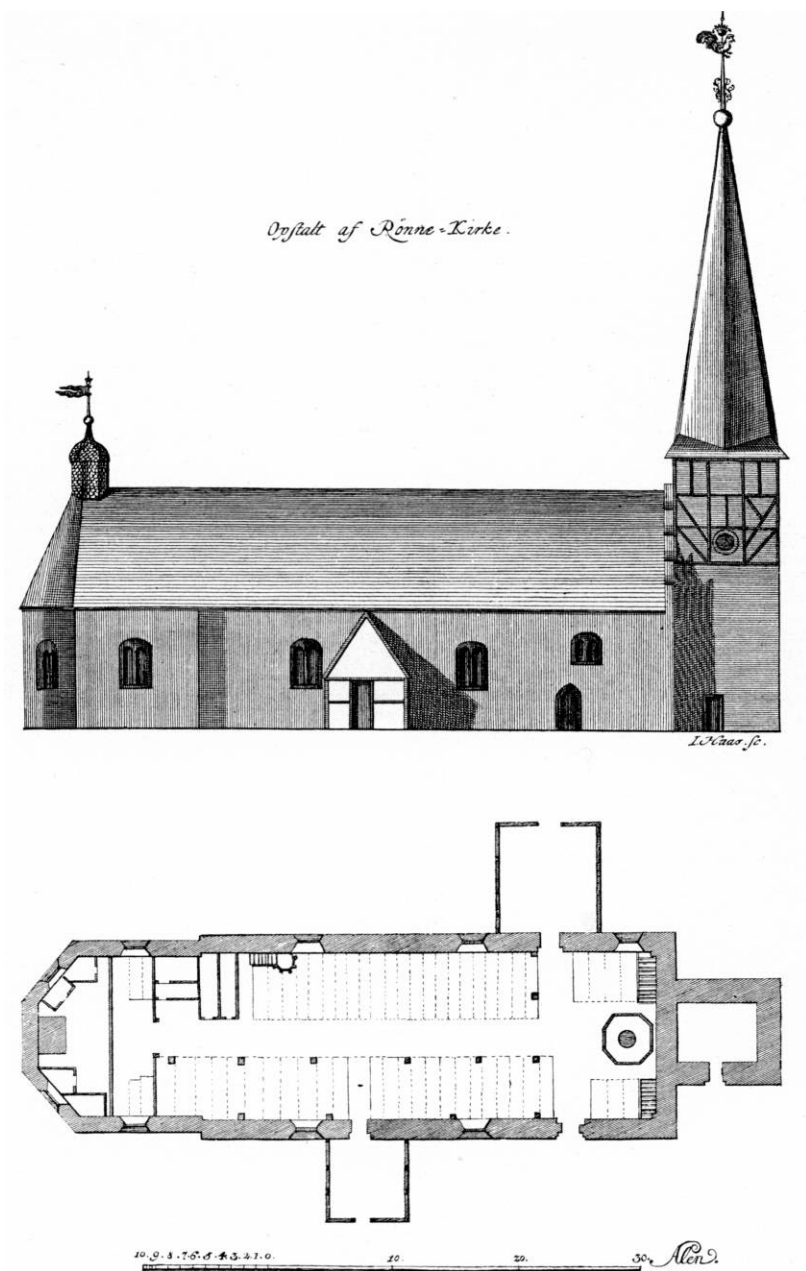

Fig. 6. Rønne kirke, plan og opstalt af nordsiden (vest til højre) efter Thurah. Opmålingen, som muligvis er udført kort efter 1757 (sml. våbenhus, s. 46) og i hvert tilfælde før 1759 (Thurahs dødsår), giver et i hovedtrækkene pålideligt billede af kirken indtil ombygningen 1797.

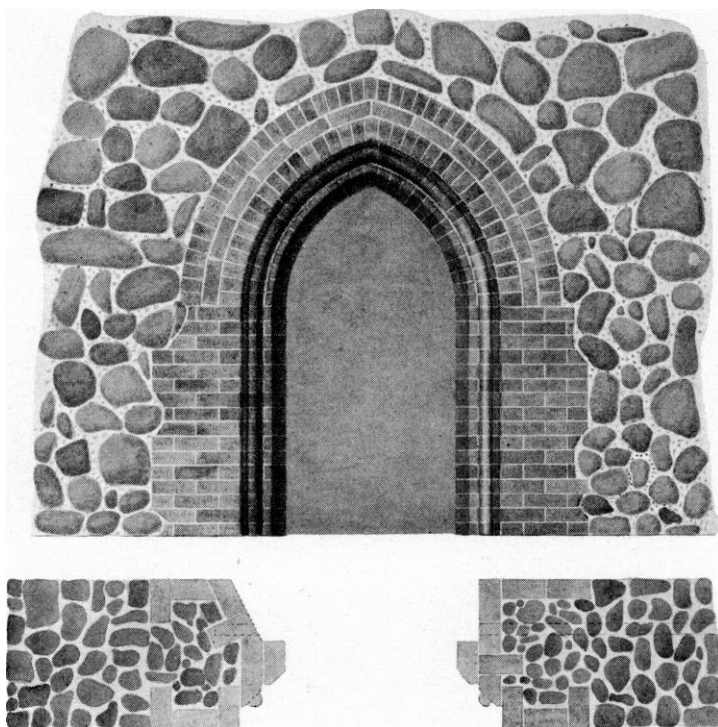

Fig. 7. Rønne kirke, †syddør (ca. 1:50), målt 1916 af Carl H. Nimb.

1797 nedrevne nordre våbenhus (sml. nedf.), antagelig enten har været den senromanske kirkes oprindelige norddør, eller i hvert fald har markeret det oprindelige dørsted. Døren, og hele murpartiet omkring den, forsvandt, da den nordre udbygning blev føjet til, men dørens plads er angivet på grundplanen hos Thurah (fig. 6). Afstanden fra dørstedet til fundamentets vestflugt har antagelig været 3 å 4 m, hvilket synes passende.

Til den senromanske kirke må der have hørt et kor, men af dette, som utvivlsomt har været smallere end det senere gotiske, synes der ikke at være fundet noget spor ved gulvafgravningen i 1915—16.

Skibets *unggotiske vestforlængelse*, som på grund af det omtalte møntfund senest kan være fra tiden kort før 1360 og næppe har været stort ældre, var hovedsagelig bygget af kamp. Af vesthjørnerne er det nordre, tillige med et godt stykke af nordre langmur, bevaret i den nuværende kirkebygning. Hjørnet er sat af store, rå tildannede kampesten. Af munkesten var derimod hele taggavlens yderflade (fig. 8) og alle de oprindelige muråbninger, hvoraf de fleste kendes fra tegninger⁸, udført under nedrivningen, og en enkelt, norddøren, er velbevaret og i brug. Nævnte tegninger viser for øvrigt, at der i kampestensmurværkets brede fuger overalt sad indpresset munkestensstum-

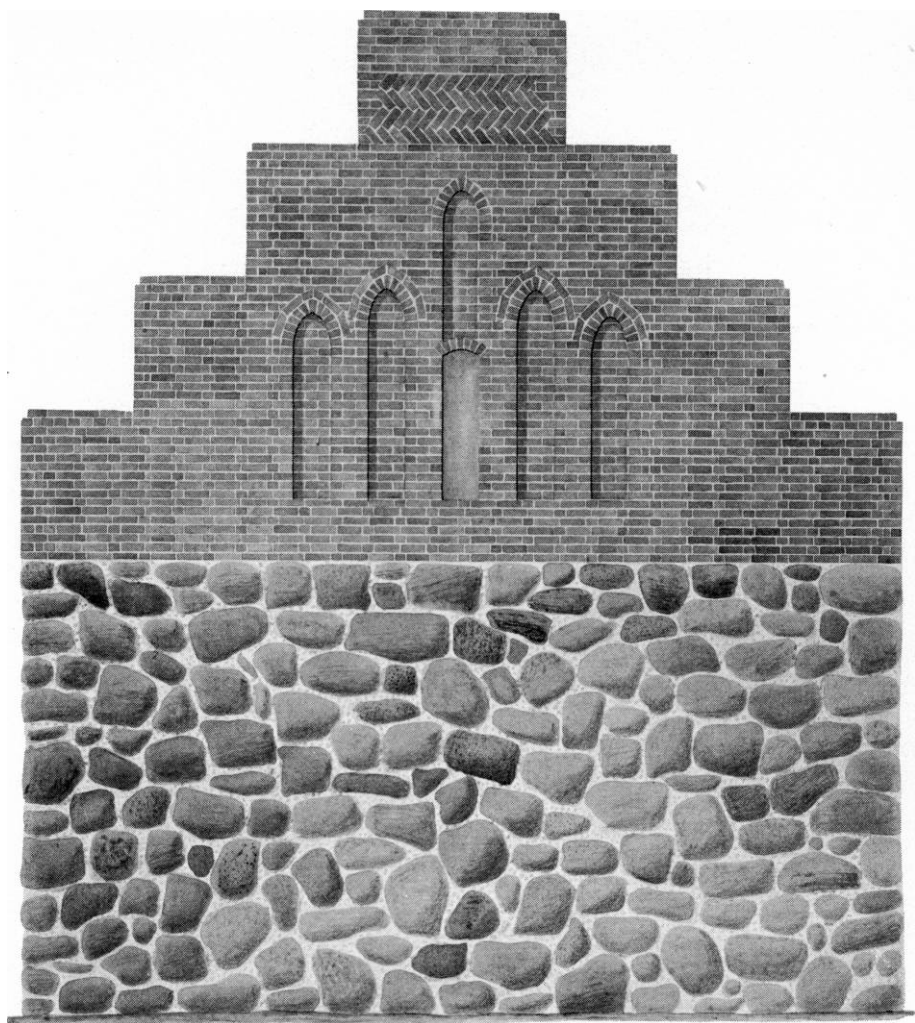

Fig. 8. Rønne kirke, †vestgavl (1:100), målt 1916 af Carl H. Nimb.

per, hvilket sikkert allerede er gjort under opførelsen for at sikre sig, at fuge-mørtelen hurtigt tørrede ind. Det bevarede murværk er nu udkradset og omfuget.

Norddøren (fig. 5) har udvendig to false, muret af rundstavprofilerede sten. Karmprofilet er ført rundt i det spidse bueslag, som desuden kantes, først af et skifte løbere, dernæst af et rulskifte. Den tilsvarende, nu forsvundne syddør var omtrent ligedan, kun lidt bredere, og for den yderste fals vedkom-mende muret af almindelige, retkantede sten (sml. rekonstruktionstegningen fig. 7). Af vestforlængelsens oprindelige vinduer fandtes der kun spor af et enkelt mod nord, øst for døren, og delvis dækket og stærkt ødelagt af tvær-

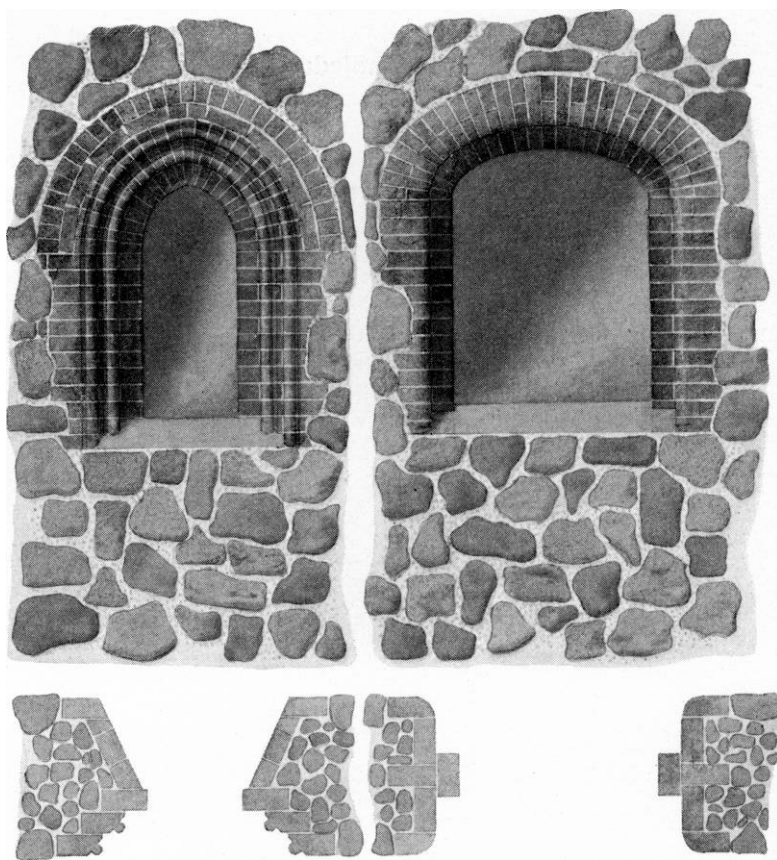

Fig. 9. Rønne. Til venstre unggotisk $\dagger$ vindue i vestforlængelsen (rekonstruktionstegning af Willy Hansen, 1916), til højre korets $\dagger$ sydvindue (tegnet af Willy Hansen 1916).

armens vestmur, som her sluttede sig til kirken. Rekonstruktionen (fig. 9) viser, at vinduets ydre karmprofiler og stik ganske svarede til norddørens; indvendig havde det enkle smige. Forlængelsens vestre taggavl, som blev undersøgt og målt op, inden den forsvandt, var af munkesten bagmuret med kamp, og viste sig at have haft en dekoration, bestående af en gruppe på 5 stigende højblændinger med løberkransede spidsbuestik. Midtblændingen var forneden gennembrudt af en oprindelig, fladbuet dør ind til tagrummet. Af kamtakkerne, oprindelig i alt 7, var den øverste, som prydedes af mønstermurværk i opus spicatum, samt de to nederste til hver side bevaret (fig. 8). Vestforlængelsens indre havde samme flade træloft som skibet, et forhold, som kan følges tilbage, så langt kirkeregnskaberne rækker. På Thuraahs grundplan ser man et lille retkantet fremspring indvendig i hvert af vesthjørnerne. De minder mest om hvælvingspillen, men er nok bare fejlagtigt skraverede pulpiturstøtter.

Man må nævne den mulighed, at den just beskrevne, kort før 1360 opførte vestforlængelse, kan have været det i indledningen omtalte greifswaldske gildes Mariakapel, hvis eksistens i 1434 er så sikkert dokumenteret. Den omstændighed, at man langt ned i tiden har bibeholdt tre dørsteder i kirken, to i vestforlængelsen og eet mod nord, i den senromanske del af skibet, kunne godt forklares ved, at denne sidste langt ned i tiden har gjort tjeneste som den egentlige sognekirke, mens vestforlængelsen har været benyttet til et særligt formål.

På baggrund af forholdene på Bornholm må vestforlængelsen betegnes som et kultiveret og elegant arbejde og i hvert fald sættes i en klasse for sig inden for øens sparsomt repræsenterede og ellers gennemgående summarisk udførte gotik.

Det af rå kampesten opførte *sengotiske kor*, hvoraf omtrent halvdelen står bevaret i den nuværende kirkebygning, var en ubetydelighed smallere end skibet og tresidet afsluttet. Af oprindelige detaljer kendes ingen. Intet tyder på at det nogen sinde har været hvælvet; indtil ombygningen havde det fladt loft.

Forskellige forhold, som taget hver for sig ikke er særlig afgørende, tyder dog måske tilsammen på, at kirken er blevet planmæssigt ændret ved een og samme hovedstandsættelse, som kan have fundet sted i årene mellem 1550 og 1575. Den kalkmalede dekoration (s. 49), der 1915—16 blev fremdraget omkring de østre korvinduer, viser, at i hvert fald disse og sandsynligvis også de andre, hvor forhuggede de end var, i hovedsagen måtte være ældre end omkring 1600. En i 1916 udarbejdet rekonstruktion af korets sydvindue viser, at dette har været bredt proportioneret og har haft kurvehanksbuet stik og rundede karm- og bueslagsforkanter (fig. 9). Hvis man tør stole på opstalten hos Thurah (fig. 6), har der været lignende vinduer i skibet, og i alle kirkens vinduer er der desuden vist ganske ens, svært og derfor vel muret stavværk af karakteristisk 1500-tals façon. Endelig afsluttes den store kalkmaleri-rest fra 1550—75 (s. 48), der findes indvendig på skibets nordmur, mod øst med en knækket kontur, som tyder på, at dekorationen er malet op til baldakinen over et korgitter af træ, som rimeligvis ved denne tid har erstattet triumfmuren. Gitteret synes i hvert fald at have været så nyt ved denne tid, at det ikke har efterladt aftryk eller andre spor i den mange gange hvidtede flade, hvorpå der er malet.

Vesttårnet (fig. 2 og 10) hvilede på en kvadratisk, henved 10 m høj underbygning af rå og kløvet kamp. I denne var der forneden mod nord en smal indgang, udvendig overdækket med en sandstensbjælke, som nu er anbragt på omtrent tilsvarende sted i det ny tårn. I stenen er indhugget årstallene 1699 og 1741, begge ledsaget af et sammenskrevet VLS (rækkefølgen usikker).

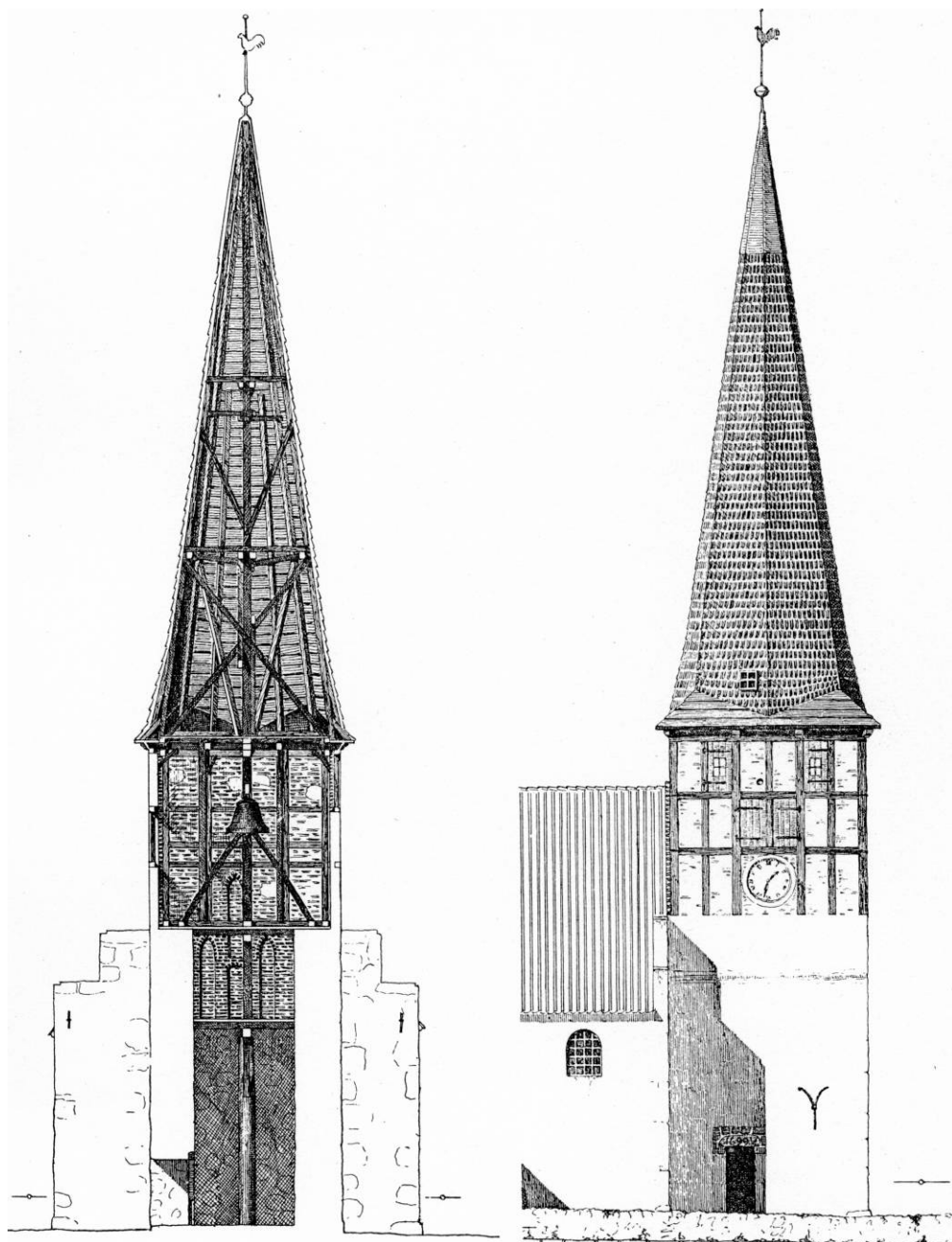

Fig. 10. Rønne. Det i 1915 nedrevne $\dagger$ kirketårn og -spir. Snit, set mod øst, og nordside (1:200).
Efter opmåling af H. Chr. M. Steen 1913.

Initialerne og det sidste årstal er uforklarlige, det ældre årstal hentyder til en hovedreparation af tårnspiret 1698—99 (rgsk.)⁹ og ikke til den kampestens underbygning, hvis alder er usikker. Middelalderlig kan den i hvert fald ikke have været, snarest stammede den vel fra 1500-tallet.

Klokkestokværket derover var omkring 5.70 m højt, af bindingsværk, på tre store dobbeltfag til hver side, og med to lag løsholter. På hver af de tre frie sider var der nederst i midtfaget en urskive, over underste løsholt i samme fag mod nord og syd en dobbeltluge, og derover, oppe under spiret, en halvfags luge til hver side. Mod vest var der blot en enkelt dobbeltluge i midterfaget over øverste løsholt, en noget mindre fandtes i samme højde mod øst, hvor skibets tagryg nåede lidt op over øverste løsholt. Klokkestokværkets bindingsværk var ofte blevet repareret i 17- og 1800-tallet og i tidens løb noget simplificeret. Thurahs opstalt fra ca. 1757 af nordsiden viser således fire højstolper, altså tre fag (3 nævnes også i kirkebeskrivelsen af 1802), men uden et mærkeligt arrangement af skråbånd nederst i yderfagene, som ikke virker overbevisende rigtigt gengivet, og af hvilket der ikke fandtes mindste spor ved tårnets nedbrydning 1915—16. Som andet godt bindingsværk på Bornholm havde klokkestokværket fodtømmer. Dette er vist hos Thurah og nævnes flere gange senere (rgsk.), men forsvandt ved en hovedreparation i 1853, der for øvrigt også omfattede en istandsættelse af underbygningen, til hvilken der indkøbtes en hel del kløvet granit (rgsk.).

Over klokkestokværket rejste der sig et højt, ottekantet spir, der ifølge Ravn var opsat i året 1600, en oplysning, der ikke er grund at tvivle på. Det var tækket med egespån (de øverste 4 m dog med bly), og afsluttedes med en stang, hvis kugle var lavet af to sammenlagte messingkedler (omtalt i rgsk.), og øverst havde en vindfløj. Denne var i 1802 formet som en hane, »hvis stært eller gump viiser vinden« (kirkebeskrivelsen af 1802), men forenkledes 1853. — I Bornholms museum opbevares en bjælke fra tårnet, hvorpå Chr. 5.s kronede monogram med årstallet 1699 flankeret af initialerne S P : Hr : H H (til venstre) og K W : H S (til højre). Sognepræsten hed dengang Henrik Hjorth¹⁰, kirkeværgen Hans Sivertsen. Indskriften minder om ovenomtalte reparation af spiret.

Som Thurahs plan viser (fig. 6), havde kirken i 1700-tallet to *våbenhuse*, eet på nordsiden, ud for det sted, hvor den senromanske kirkes norddør må have haft sin plads (sml. ovenfor s. 41), et andet foran den unggotiske vestforlængelses syddør. Ifølge planen hos Thurah var de henholdsvis 6 X 6 og 9 X 9 alen i firkant og begge af bindingsværk. De kan have haft ældre forgængere og omtales hyppigt i kirkeregnskaberne, første gang 1691, da de begge bliver repareret, og der lægges et nyt 11 alens fodtræ under det søndre. Samme våbenhus blev 1757 fuldstændig fornyet og gjort 2 alen mindre på hver led, eftersom

de indkøbte tre egefodtræer kun var 9 alen lange (rgsk.), hvilket stemmer smukt med Thurahs plan.

Man har ment¹¹, at nordre våbenhus oprindeligt havde været gravkapel, opført af gouvernør Hans Løvenhielm for sin 1672 afdøde hustru, men dette kan ikke være rigtigt. Som anført omtales et nordre våbenhus 1691, og tre år efter, i 1694, ser man af kirkeregnskabet, at der lægges brædder over generalmajor Løvenhielms murede begravelse *i kirken*.

Begge våbenhusene blev nedrevet 1797, da kirken blev udvidet med en stor tilbygning på nordsiden. Denne *tværmur* gav vel megen plads, men virkede mispyrdende på kirkens ydre og medførte, at det indre fuldstændig måtte omlægges og have nyt udstyr. Bygningen, der minder om den tilsvarende noget ældre i Neksø, og som denne er opført af sandsten (»bornholmske kampesten«, som kirkebeskrivelsen af 1802 udtrykker det), vistnok fra Frederiks stenbrud i Neksø, var meget enkelt udformet. De store vinduer, to i hver langmur, to flankerende og eet over den rundbuede gavldør, havde kurvehanksbuer og var smigede i det indre, hvor udbygningens træloft havde form som en tøndehvælving, som buede sig op i tagværket og fortsatte tværs over det gamle kirkeskib, hvor trætøndehvælvet endte over det kombinerede møbel (s. 51), der fra nu af kom til at tjene som alter og prædikestol.

Alt kirkens murværk, også tavlene i tårnets bindingsværk, stod hvidtet. Bortset fra spiret var tagfladerne så godt som overalt hængt med vingetegl. Kortaget havde dog tre meget stejle valmflader over østafslutningen, som var tækket med egespån, og spånklædt var også den lille morsomme *tagrytter* med blytækt løgspir, som red yderst mod øst på kortagets ryg, og som er kopieret i den nuværende kirke.— Omtrent midt på skibets søndre taghæld var der en lavtsiddende kvist med pulntag, som gav lys til prædikestolen.

1761 var kirkens træloft så medtaget, at det blev fuldstændig fornyet, hvortil der medgik ca. 850 kvadratalen brædder, som var indkøbt året forud (rgsk.). Det nye loft, som kostede 100 dlr. i snedkerløn, blev dekoreret 1763 (sml. loftsmalerier, s. 51). Egetræs-indfatningen fra en ved samme lejlighed kasseret alterbaldakin (sml. s. 53) blev genanvendt som ramme om et opstandelsesbillede på det nye korloft, hvor den sporedes ved undersøgelsen 1915 som en 15 cm bred udekoreret stribe¹².

KALKMALERIER

Før og under nedbrydningen af den gamle kirke blev dens vægge undersøgt for *kalkmalerier*. Det viste sig da, at der de fleste steder fandtes nyere puds oven på afrenset mur. I koret, på skibets nordvæg samt på en mindre plet, som 1797 var blevet dækket af alteret, lykkedes det dog at fremdrage ret betydelige rester af kalkmalede dekorationer fra forskellig tid.

Fig. 11. Rønne kirke. Kalkmaleri fra 1550—75 på skibets nordvæg.

E. S. 1952

I skibet fandt man (malermester P. Kofoed, Rønne)¹³ bag prædikestolen under mange hvidtelag en hel del røde og grønne farvespor, som dog var for spredte til at kunne give nogen mening. Muligvis stammede de fra middelalderen. Derover var der på et af de yngre kalklag rester af to rækker parallelle linier med akantusornamenter, som ved undersøgelsen af nordvæggen, hvor den var langt bedre bevaret, kunne fastslås at høre til en omfattende *dekoration fra tiden 1550—75*. Et meget stort fragment af denne udsmykning, som må have strakt sig i hvert fald over hele skibets nordvæg, blev restaureret (fig. 11). Veltegnet akantusbladværk omgiver her et rundbuet felt, hvori en fuldskægget helgen med vedføjte skriftbånd: Judas (Thaddæus), hvilket tydeliggøres af attributtet, en mægtig kølle. Østranden af et lignende nichefelt ses tæt vest herfor, og kalkmaleriet må da have hørt til en apostelrække; nogle ganske ubetydelige rester af samme er for øvrigt fundet længere mod vest. Til højre for figuren ses et nu tomt skjold. Kalkmaleriets østre grænse er brudt i

Fot. i B.M.

Fig. 12. Rønne. Kalkmalet $\dagger$ dekoration fra o. 1600 om et af korets østvinduer.

to stumpe vinkler (sml. s. 44), nedadtil afsluttes det med to vandrette dobbeltlinier. Figurens hår og skæg er brune, kappen grøn, foret med rødviolet, hoserne grågrønne, glorien hvid, køllen gulbrun. Ornamentikken er malet i sort og gråt på rødviolet baggrund. — Til denne dekoration hører antagelig nogle forefundne i sort, rødt og, for et af de forsvundnes vedkommende, lidt hvidt holdte *indvielseskors*, som i så fald må være efterreformatoriske. Eet, omtrent midt på nordvæggen vest for tværarmen, har kunnet bevares, tre andre fandtes overfor på den nedrevne sydmur. Korsene var indcirklede på middelalderlig vis, men havde arme, som overalt var lige brede og endte med et tværprofil.

I koret har de to østvinduer i gavlens skråmure været omrammede af en *†renaissancedekoration* fra o. 1600, som var holdt mere lineært og på simpel vis udført med to toner sort, dog havde nogle masker og småengle lidt rødt på kinderne, og i enkelte af kassetterne var der gul bundfarve.

Yngst var tre *†kartoucher*, med antydninger af bruskværk i ornamentikken, og sikkert malet samtidig i året 1650. Af disse, som havde omtrent ens, trepassformede rammer med naturalistisk holdte blomster og blade, fandtes de to i koret, tæt under loftet lige over sidemurenes vinduer, den tredje, meget ødelagte, østligt på skibets nordvæg.

I kartouchen over korets nordvindue sås øverst Chr. 4.s kronede navne-ciffer og derunder to adelsvåbener: Anders Sinklar (lensmand på Bornholm 1621—25) og fru Kirsten Kaas (initialerne F K K). I ornamentrammen forneden, med lange mellemrum: *Alibi sperata supersunt*, »(vore) forhåbninger er andetsteds» (nemlig i himlen). Mellem »sperata« og »supersunt« læses tallet 23 (fot. i NM), vel en rest af henvisningen, ifald devisen er et skriftsted.

Kartouchen på skibets nordvæg havde ligeledes Chr. 4.s navneciffer, men tre våbener: Holger Rosenkrantz (lensmand 1625—45) og hans to hustruer. Midt i ornamentrammen forneden læses (fot. i NM) et sikkert altid enligt POSC[I]MVS, enten: »vi anråber« (Gud), eller »vi kræver« (hvad af hvem? sml. nedenf.).

Den tredje, bedst bevarede kartouche over korets sydvindue havde Fr. 3.s kronede navneciffer, var altså yngre end 1648. Derunder initialerne F (?) H W og H E W over Hedvig og Ebbe Ulfeids (lensmand 1646—51) våbener. Fruen var fornemst (hun var en datter af Chr. 4. og Kirsten Munk), hendes våben stod derfor på førstepladsen, til heraldisk højre. Under våbenskjoldene ses tydeligt et ANNO og anes årstallet 1650 (fot. i BM)¹⁴; af en længere indskrift i rammen forneden læses desuden med sikkerhed ordet GÖRIS. Kartoucherne, og måske mere med dem, er da blevet beordret malet af Ebbe Ulfeld i 1650.

Når Ulfeld har foretrukket den for længst afdøde Sinklars våben som pendant til sit eget og anbragt sin umiddelbare forgængers våben på en ringere plads, hænger dette måske sammen med Holger Rosenkrantz' alt andet end berømmelige forhold under Wrangels angreb på og besættelse af Bornholm i 1645, for hvilket Chr. 4. omtalte ham som »Munsjør Skramhans, som Slaap Borringholm« og lod ham tiltale for en herredag¹⁵.

GLASMALERIER

Ved afgravningen af den gamle kirkes gulv blev der 1915 »i og ved de gamle gulvlag indenfor den gotiske del af skibets sydmur« fundet en del brudstykker af **rudeglas*, deriblandt flere middelalderlige. Ældst af disse fragmenter er måske to stykker meget lyst gulligrødt, gennemfarvet glas bemalet med rød smalte, hvori der er ridset et stregmønster, samt et lignende, mindre og lysere, hvorpå der er malet bladværk. Yngre er antagelig et par skår af grønt overfangsglas, vistnok lavet af to lag gult og tre lag blå, bemalet med brunlig smaltifarve. Af de ufarvede fragmenter har et par stykker spor af malet klædebon. — Fundet opbevares i Bornholms museum.

LOFTSMALERIER

Ved den gamle kirkes nedbrydning i 1915 lykkedes det (P. Kofoed, Rønne) at fremdrage ret betydelige rester af en malet *loftsdekoration fra 1763*. Efter bortrensningen af en perlegrå overmaling fra 1797 viste der sig overalt en blåmaling med hvide skyer (ultramarin, sort og hvidt) samt (i koret) nogen figurmaling, om hvis udstrækning man intet ved, eftersom meget var ødelagt og undersøgelsen ikke kunne føres helt til bunds i den knappe tid, der var til

rådighed. I koret fandtes en stor basunengel, og over det sted, hvor alteret havde stået indtil 1797, et billede af opstandelsen, hvis farver er vel afstemte. Dele af loftet, deriblandt engelen og opstandelsesbilledet (fig. 13), opbevares nu i Bornholms museum. Samme sted findes et tilhørende sort brædt med frakturindskrift: »Anno 1761 er dette loft bleven nyt igien forfærdiget. Anno 1763 blev det malet af Henrich Johann Møln. Ved Kirkevergen Hans Nelsen«. — H. J. Møln fik 126 dlr. for sit arbejde (rgsk.).

INVENTAR

Før de store ombygninger indlededes, har kirken været vel forsynet med inventar. Om dettes anbringelse giver Thurahs plan (se fig. 6) gode oplysninger. Alteret stod på sin rette plads i koret, prædikestolen i skibets sydside over for et stort pulpitur og døbefonten vestligt i kirken. Ved nordfløjens tilbygning 1797 ændredes også interiøret. Meget af det gamle inventar forsvandt, og nordfløjen betragtedes nu som hovedskib, hvorfor det nye alter og den dermed sammenbyggede prædikestol opstilledes midt på det gamle skibs sydside over for den nye fløj. De stadigvæk trange pladsforhold nødvendiggjorde, at rummet udnyttedes til det yderste ved hjælp af pulpiturer, som ganske dominerede det indre (sml. fig. 14). I den nuværende kirke er interiøret atter orienteret øst—vest, og af det gamle inventar er kun lidt i behold.

Alterbord, nyt. †*Alterborde*. 1) Det oprindelige alterbord ved østgavlen har rimeligvis været af Limensgade-kalk, hvorefter der fandtes brøkker ved kirkens nedbrydning¹. 2) 1797 flyttedes alteret til skibets sydside over for nordre korsarm.

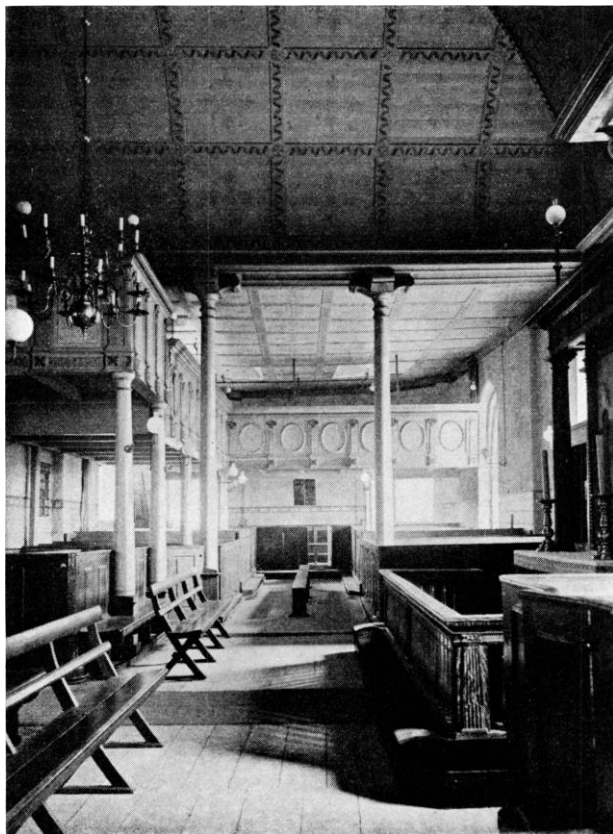
†*Alterklæder*. 1) Et rødt klæde med to våben skænket 1723 af Herman Bohn Mortensen og hustru tillige med et grønt fløjisdække med sølvfrynser (rgsk. 1733). 2) Af rødt fløj med brede sølvkniplinger om, nævnt 1733 (rgsk.). 3) 1843. Af rødt fløj med guldtrusser (rgsk.).

Altertavlen er et maleri: »Kommer hid til mig«, kopieret efter Carl Bloch af H. C. Koefoed 1885 og indsat i en ny egetræsramme.

†*Altertavler*. 1) En sengotisk skabstavle med fire bevægelige fløje, antagelig af nordtysk herkomst. I midtskabet fandtes et udskåret billede af kirkens

Fig. 13. Rønne. *Opstandelsesbillede fra det 1915 fjernede korloft. Nu i B.M.

M.M. 1911

Fig. 14. Rønne. Indre, set mod øst, før ombygningen.

værnehelgen, S. Nicolaus, flankeret af fire helgener, øverst Maria og S. Martin, nederst Johannes Døberen og S. Christoforus. På inderfløjene var der figurer af de 12 apostle, formodentlig i to rækker over hinanden, og når disse fløje lukkedes i, sås malerier af fire helgeninder, der efter Thurahs beskrivelse at dømme må være Katharina, Barbara, Margaretha og Dorothea, de såkaldte *virgines capitales*. Endelig var der på yderfløjenes bagside malet to bisper, som ikke beskrives nøjere. Over de udskårne figurer har der været baldakiner af gennembrudt rankeværk, hvoraf enkelte brudstykker fandtes under korgulvet ved kirkens nedbrydning². Altertavlen, der ifølge Thurah var stærkt forgyldt, fjernedes ved ombygningen 1797.

2) 1797. Omkring et malerifelt var fra gulvet opbygget en stor, fremspringende arkitekturramme, hvis forkrøbbede gesims blev båret af to par runde søjler og et par pilastre med profilkapitæler. Det inderste søjlepar hvilede på alterbordet, de andre på høje, firkantede postamenter. I midtfeltet sad op-

rindelig et endnu bevaret *maleri* af himmelfarten (olie på lærred, 167 X 153 cm). Kristus svæver i skyerne over en stærkt bevæget skare mennesker, i midten Maria med udbredte arme. Samtidig forgyldt ramme med riflinger, perlebort og rosetter i de øvre hjørner. Maleriet, der nu hænger i nordre korsarm, udskiftedes 1885 med det nuværende alterbillede. Over og bag altertavlen var prædikestolen indrettet. Begge dele kasseredes ved ombygningen.

†*Sidealtertavle*, gotisk, rimeligvis en træfløjet skabstavle. Ifølge Thurah (s. 136) havde den stærkt forgyldte billeder af Kristi fødselshistorie og adskillige helgener; på dørenes yderside fandtes malerier af tre »biskopper«, Antonius, Andreas og Nicolaus. Tavlen er muligvis identisk med en af Ravn omtalt, stærkt forgyldt tavle med tysk indskrift: »Hilff Gott und St. Anna mit Ihrem allerheiligsten Schlechte« (»hjælp Gud og S. Anna med hendes allerhelligste slægt«).

†*Alterbaldakin*. Over alteret fandtes 1755 en malet »himling«, bekostet af 10 navngivne mænd, deriblandt hr. Haagen Zønnesen, som var kapellan o. 1640—45. Efter at have citeret indskriften beretter Thurah, at »neden under« findes et maleri af nadveren omgivet af lidelseshistorien i 14 felter. Om disse billeder har været malet på »himlingen«, eller om det er en beskrivelse af det andetsteds nævnte maleri over alteret (s. 59) er ikke helt klart (Thurah s. 131 f.). »Anno 1762 befandtes hele kirkeloftet så forældet og formørnet, at samme måtte ganske nye forfærdiges, da var denne himling og formørnet, samt videre uduelig, men rammen, som af god stærk eeg, endnu tienlig igen at opslås«³ (sml. loftsmaleri, s. 50).

Altersølv. Kalk, sengotisk o. 1500—25, med bæger fra 1880, forgyldt. Fodens højde 13 cm. Den sekskantede fod har vandret riflet standkant; på en af siderne er graveret et usymmetrisk skjold med bomærke og initialerne P K, og på den modsatte side er fastloddet et lille, støbt krucifiks over en graveret kalvariehøj. Sekskantet skaft med simpelt graverede stavværksmotiver; stor, flad knop med rudebosses, hvori »IHESUS« er graveret, og mellemfaldende tunger. Under bunden to stempler, en flakt ørn (Lybæks bystempel) og et anker. En kalk med tilsvarende stempler er i tidsrummet 1508—15 skænket til det sorte klostres kirke i Wismar⁴. *Disk*, glat; i bunden mestermærket F.L.

O.N. 1944

Fig. 15. Rønne. Oblatáske (s. 54).

stemplet to gange. *Oblatæske* (fig. 15) o. 1600. Cylinderformet med profileret kant foroven og forneden; hvælvet, profileret låg med tungekant og graverede borter, øverst et påloddet kors. På æskens side er graveret et Jesumonogram og modsat dette et hjælmprydet Gyldenstjerne-våben og navnet Magnus Gyllenstiern. Højde 6,5 cm. Ingen stempler. *Vinkande*, o. 1650, 25,5 cm høj. Glat, pæreformet korpus på rund, profileret fod, halvkugleformet låg med knop formet som en granatfrugt og tvedelt gæk; stor, svungen hank med skjold og rørformet, stejl hældetud. På korpus Lybæks bystempel og mestermærke for Jürgen Mansfeld⁵. Det ligger nær at antage, at det er denne kande, der, såfremt Ravns ord står til troende, i 1600'rne er omstøbt af kirkens gamle brudekrone (sml. ndf.). †*Oblatæske* af sort saffian med forgyldning, anskaffet 1848 (rgsk.). †*Vinkander*. 1844 købtes to vinkander fra den kongelige porcelæns fabrik (rgsk.). †*Vinflaske* af glas med tinskrue, indeholdt 1½ pot, anskaffedes 1690 (rgsk.).

Berettelsestøj. 1) *Sygekalk*, rimeligvis fra 1700'rne. Rund fod med profileret standkant, cylindrisk skaft og flad, rund knop. Bægeret er omgjort 1829 af guldsmed C. F. Boesen, Rønne (rgsk.). Nuværende højde 12 cm. Ingen stempler. Nyere *disk* med blomsterguirlander i bunden og på randen. Ingen stempler. Ny *oblatæske*. 2) Anskaffet 1879, fra guldsmed G. Kolling, Rønne (rgsk.).

Alterstager, o. 1625. Kraftig, profileret fod, skaft med konisk led over en kugle, forholdsvis lille, flad lydeskål. Nyere lysetorn af jern. 48 cm høj.

†*Messehageler*. I et inventarium 1686 nævnes tre messehageler: 1) En brun messehagel, gammel og ubrugelig. 2) En blommet, grønlig messehagel, gammel. 3) Af rødt fløjel med guldgalioner (rgsk.). 4) 1843 fik kirken en ny messehagel af rødt fløjel med guldtresser (rgsk.).

†*Brudekrone* blev iflg. Ravn i 1600'rne omstøbt til en alterkande (sml. ovf.).

†*Helgenfaner*. Ravn omtaler (s. 107) nogle »kors og faner, udmalede og vel stafferede, høje og lange stager, hvorpå Mariæ navn med forgyldte bogstaver er skrevet, af hvilke stager endnu som en papistisk levning (dog uden al brug) nogle udi Rønne kirke befindes.«

Døbefont (fig. 16), gotisk, af kalksten; et gotlandsk eksportarbejde af den såkaldte bægerbladstype. Den halvkugleformede kumme smykkes af arkadeblændinger med spidse, tredelte buer, hvorimellem der er små trepasformede felter. Langs kummens rand er en vulst over en hulstav. Det oprindelige skaftled er fjernet, og kummen hviler nu direkte på den runde, hulkehlprofilerede fod. Tvm. 84 cm. (Mackeprang: *Døbefonte*, s. 2). Fonten, der nu står i skibets østende, fandtes tidligere i vestenden.

Dåbsfad af messing, nyt. Et glat messingfad fra 1600'rne i Bornholms museum kan stamme fra kirken, men proveniensen er usikker.

†*Fontehimmel*, nævnt 1774 (rgsk.).

O. N. 1948

Fig. 16. Rønne. Døbefont (s. 54).

†*Fontegitter*, skænket 1636 af Jep Hansen Bødker, borger i Rønne, og malet 1640 på giverens bekostning. I en lang indskrift opregnedes navnene på de daværende gejstlige og verdslige øvrighedspersoner (Thurah s. 137).

†*Korbuekrucifiks* var iflg. Ravn »saa zirligen og egentligen efter Christi egen storlighed stafferet, at det aldrig skønnere nogen sted kan findes«. Thurah beskriver figuren som meget vel forfærdiget i fuld legemsstørrelse; hovedet var besat »med en temmelig Deel lange og slette Haar, som synes at være naturlige Menneske-Haar« (Thurah s. 133). Krucifikset hang på skibets sydvæg, nærmest koret, det fandtes endnu i 1860'erne, da det efter sigende nedgravedes på kirkegården!⁶

†*Korgitter*, bekostet i 1654 af borgmester Peder Larsen Møller og hustru Kirstine Mads Datter (Thurah s. 134). Over kordøren stod iflg. Thurah (s. 133) navnet på den daværende sognepræst, Jens Larsen Malmøe [1653—69].

Prædikestol, ny. †*Prædikestole*. 1) På himmelen læstes: »Anno 1593, den 10. maj døde Salige Margareta Kams etc.». I opgangspanelets tre felter stod åretallet 1623 og navnene på byens verdslige og gejstlige øvrighedspersoner (Thurah s. 134 f.). I skibets sydside, nær koret.

2) 1797. Ved ombygningen dette år anbragtes en ny simpel prædikestol bag ved og over alteret (sml. albertavle s. 52). Fjernet ved kirkens sidste ombygning.

†*Timeglas* med fire glas, skænket af skipper Valerius Hansen 1740 (rgsk.).

Stolestader, nye. Af de tidligere stolestader er der i Bornholms museum bevaret enkelte *gavle og *døre, rimeligvis fra 1740'rne. Gavlene afsluttes foroven med en runding, hvori der er malet et englehoved og derunder en kartouche med stolens nummer. I øvrigt findes rester af rød marmorering, og i en dørfylding er malet en rød tulipan på grøn baggrund. I en anden dørfylding er fremkaldt et gammelt maleri af en præst, stående med et tørklæde i venstre og en bog i højre hånd; dette billede har man ret hurtigt dækket med et grønt farvelag og i stedet med gule bogstaver på sort bund malet et religiøst vers samt årstallet 1748⁷.

Det øverste stolestade i hver side kaldtes i ældre tid kongens og dronningens stole (rgsk. 1690). Alle †stolestader blev 1690 nummereret af maleren Albertus Sax (rgsk.).

†*Lukkede stole*. En indlukket stol med tralværk om i korets sydside nævnes 1721, og 1725 omtales den indlukte stol ved nederste, nordre kirkedør (rgsk.).

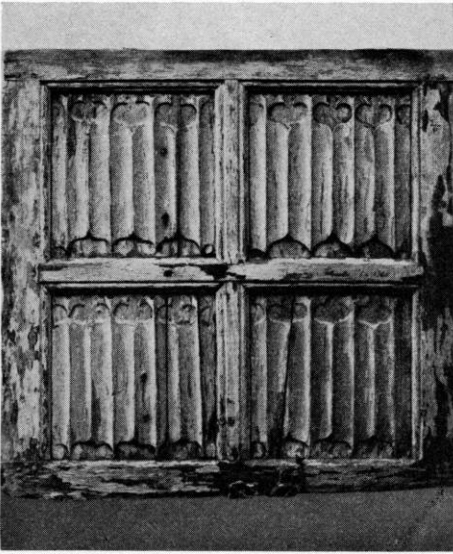
†*Skriftestole*. 1) Fra en skriftestol hidrører rimeligvis tre bevarede *panelfag*, 114x80 cm, med malerier fra 1625—50. To af felterne har efter hængselspor at dømme været døre. På de glatte rammestykker er malet grønne, bruskværksagtige slyngornamenter med sorte konturer. Fyldingerne har på begge sider meget naive, men humorfyldte malerier med gode farver; på forsiden: syndefaldet, Isaks ofring og Jakobs drøm; på bagsiden: Lazarus for den rige mands dør, den rige mands dødsleje og den rige mand i helvede. På panelet findes talrige indskårne initialer, navne og årstal, fortrinsvis fra årene 1725—27. I nordre korsarms øvre stokværk.

2) 1755 fik Tue Snedker syv dlr., een mk. for en ny skriftestol (rgsk.).

3) 1774 fornyedes den søndre skriftestol af snedker Peder Caspersen og maledes af Johan Peter Alsdorf (rgsk.).

†*Skab* i koret repareredes 1691 (rgsk.). Et egeskab, hvori ornamenterne forvaredes, nævnes 1766 (rgsk.).

Pulpitur. 1721, skænket af Michel Nielsen Pax, der var født i Rønne, men tidligt udvandrede til Pommern. Af brystningspanelets 13 fag er de 9 oprindelige. Hvert fag består af en rektangulær fylding med et ovalt felt indfattet i en profileret ramme. Fagene adskilles af pilastre, hvis korinthiske kapitæler er nye, men tegnet efter de gamles omrids af arkitekt Ove Petersen og skåret af billedskærer Kofoed⁸. Postamentet er forkrøbbet under pilastrene og har udskårne rosetter på fremspringene. I postamentfelterne findes smalle fyldinger med profilerede og forkrøbbede rammelister. Den profilerede gesims har glat, buet frise og springer lidt frem over midtfeltet. Otte af de oprindelige fag har i de ovale felter malerier (olie på træ) af lidelseshistorien: Jesus i Gethsemane, Jesus for Pilatus, hudfletteisen, tornekrøningen (fig. 18), korsbæringen, Jesus på korset, korsnedtagelsen og opstandelsen. I midtfeltet har der været et

M. Bidstrup 1915

Fig. 17. Rønne. Sengotisk *panel (s. 60).

E.S. 1952

Fig. 18. Rønne. Detail af Pax' pulpitur (s. 56).

*portrætmaleri (brystbillede) af giveren, malet en face, iført rød, guldgalleret frakke, hvidt halsbind og hvid allongeparyk. Maleriet, hvoraf mere end halvdelen nu mangler, omgives af en ramme, udskåret som en laurbærkrans, og er o. 1800 opsat på en hvidmalet trætavle med sort kursivindskrift: »Michel Nielsen Pax, fød i Rønne, boesadt i Pommern, skienkede 1721 Rønne Kierke sit østre Pulpitur«. (Nu i Bornholms Museum). Den nuværende staffering er en genfremstilling af den oprindelige⁹, dog er de gyldne frakturindskrifter helt fornyet og oversat fra tysk til dansk. På frisen findes en giverindskrift og i postamentfelterne religiøse vers svarende til malerierne. Antagelig samtidig med ombygningen 1797 blev hele pulpituret, malerierne indbefattet, overmalet med lysgrå perlefarve, og 1846 maledes det som pulpituret i nordfløjen (sml. s. 58). På brystningspanelets bagside er der malede og udskårne navne og initialer, enkelte med årstallet 1722. Pulpituret er næppe lokalt arbejde, men sandsynligvis udført i Nordtyskland og leveret færdigt til opstilling. Det må oprindeligt have haft sin plads i kirkens nordside over for prædikestolen, således nævnes 1734 en indlukt stol »på Paxis lægter op til koret« (rgsk.). Senere tilføjedes fire fag, og pulpituret anbragtes i vinkel på nord- og østvæggen. Efter kirkens sidste ombygning er det opsat i skibets vestende.

†*Pulpitur*. Efter ombygningen 1797 opsattes i den nordre fløj et pulpitur, hvoraf et panelfag er bevaret. En rektangulær, profilindrammet fylding flankeres af to pilastre med kannelerede skafter og palmetkapitæler, svarende til de kapitæler, som rimeligvis samtidig anbragtes på Pax'es pulpitur. Forkrøb-

bet postament med rosetter på fremspringene. Rundet gesims med tandsnit under den karnisprofilerede kronliste. Staffering, antagelig udført af maler O. F. Boss 1846 (rgsk.), med lyse gråbrune og grønne farver samt uægte guld, i stor- og postamentfelter er malet stofmønstre i mørkere toner. På loftet.

Orgel fra 1899 (A. H. Busch & Sønner), ombygget 1930 af Frobenius. 28 stemmer¹⁰.

†*Orgler*. 1) En indskrift fortalte, at det var bekostet 1643 af brødrene Jeppe Hansen (sml. †fontegitter s. 55) og Lars Hansen (Thurah s. 137), dog blev der ifølge Ravn spillet på det første gang 9. sept. 1638. Øverst på orglet stod Christian 4.s valgsprog og nedenunder et bibelcitát, Salm. 150,3 på latin (Thurah). 1687 omtales orglet som lille og brøstfældigt, 1691 måtte pulpituret midt for prædikestolen ændres på grund af orglets flytning, og 1693 anbragtes et tralværk med 12 drejede piller ved orglet (rgsk.). Orglet var i brug til 1806, da det sogtes for 40 rdlr. 1 mk. (rgsk.).

2) 1812 nævnes et orgel eller positiv, som 1829 solgtes til Allinge kirke for 101 rbd. (rgsk.).

3) 1829 byggede H. F. Oppenhagen et nyt orgel for 1390 rbd. (rgsk.).

**Pengeblokke*. 1) Vistnok fra 1671, af een jernbunden egebjælke med profileret skaft, hvis hjørner er affasede. I forsiden en låge med en stor, firkantet hængelås; øverst et stort, udsavet gavlbræt. Rød-hvid marmorering; på gavlens bagside er malet barokblomster, på forsiden årstallet, hvis sidste ciffer er usikker.

2) Malet 1748, sandsynligvis ældre, af een egebjælke med profilering på midten. I forsiden en låge, hvis lås ligesom to oprindelige jernbånd er forsvundet. Udsavet gavlbræt med to udskårne hvirvelrosetter. Rødbrun marmorering med grønne detaillier; på gavlen en frakturindskrift: »Kirkens Block Anno 1748«.

3) Svarende til nr. 2, men lidt mindre. På gavlbrættet er malet med fraktur: »Skolens Block«. Nævnt 1687 sammen med nr. 1 (rgsk.). Alle i Bornholms Museum.

†*Pengetavler*. 1—4) Fire pengetavler af træ, nævnt 1687 (rgsk.). 5) En tavle med en sølvbjælde og en sølvfugl omtales 1733 (rgsk.). 6) 1760 blev en sølvbjælde, som sad på de fattiges pung, renoveret og anbragt på skolens tavle (rgsk.). 1812 fandtes to tavler med sølvbjælder og en uden bjælde (rgsk.).

†*Klingpung* med en sølvbjælde, nævnt 1687 (rgsk.); sml. pengetavle nr. 6.

**Sølvbjælde* fra pengetavle eller klingpung med graveret versalindskrift: »H(r.) Rasmus Jensen Melf(ar) 1643 KSD« [sognepræst i Å kirke 1638—51 R. J. M. og hustru Christine Stephansdatter]. På bjælden er desuden graveret lidelsesredskaberne, blandt andet Veronicas svededug. Fundet på kirkeloftet 1880; nu i Nationalmuseet¹¹.

Præsterækketavler. 1) O. 1780. Trætavle, 128x67 cm, i profileret ramme,

Fig. 19—20. Rønne. Lysekroner (s. 59).

foroven med halvcirkulær afslutning. Indskriften, sorte versaler på hvid grund, slutter med Hans Pontoppidan, sognepræst i Rønne 1777—1785, som har bekostet tavlen. Foroven og forneden er malet røde og gule rocailler og nederst et skriftsted, Hebr. 13,7.

2) En tilsvarende er i nyere tid opsat som fortsættelse af nr. 1. I nordre korsarms trappegang.

†*Maleri* på træ med bibelske billeder og indskriften: »Anno 1591 haver Esper Kofod givet denne malede Tavle til denne Kirke«. Maleriet fandtes 1755 over altertavlen (Thurah s. 130).

Lysekroner. 1) (Fig. 19) renaissance, o. 1600. Profileret stang med kugle- og balusterled, nederst et dobbelt løvehoved med en hestekoformet ring i flaben; som topfigur en flakt, kronet ørn. Seks ~-svungne lysearme endende i en roset forneden og derover tre flade S-svungne prydbøjler. Nu i konfirmandstuen i nordre korsarm; 1687 fandtes lysekronen nederst i kirken (rgsk.).

2) (Fig. 20), senrenaissance, 1620. Kraftigt profileret stang med stor hængekugle forneden og en flakt ørn som topfigur. 2x8 S-svungne lysearme, som ender i kronede mandshoveder, og her imellem en krans af prydbøjler formet som S-slyng med hesteoverkrop. På kuglen er graveret et våbenskjold med et hjortehoved og initialerne KH samt givernavnene Christina Niemans og Clawes Hartwich [på †prædikestolsopgangen nævnt som rådmand i Rønne 1623, sml. s. 55]. Årstallet 1620 skal stå på kronens øverste led (Urne tilf., s. 138). I koret.

**Lysearme*. 1) Af en lysearm, rimeligvis fra 1500'ernes slutning, er bevaret en hvælvet vægplade af bronze med plattysk versalindskrift langs randen: »Bartram Bunsow vam Gripswolt heft disen Arm cu Roten in de Kerke gefen« (»B. B. fra Greifswald har givet denne arm til Rønne kirke«), Tvm. 20 cm. Muligvis identisk med en lysearm med to piber, som 1687 fandtes ved prædikestolen (rgsk.).

2) Barok, S-svunget med graverede bladornamenter. Jerntap til fastgørelse og hul med skruegang til tlyseskål. 35 cm lang. Armen stammer antagelig fra 1733, da der blev opsat tre nye lysearme, den ene ved vestre lægter, de andre, som var skænket af generalmajor West, ved generalens stol (rgsk.). Begge i Bornholms museum.

Kirkeskib, stort fuldslib, »Dannebrog«, skænket 1893.

†*Kirkeskibe*. 1) Skænket af borger i Rønne Hans Marchmann 1685. På agterspejlet fandtes en udskåret ræv og navnet »Tredske Michel« (Thurah s. 139).

2) 1735, udført og skænket af løjtnant Christian Friderich West. På agterspejlet stod: »Eben Etzer. C. F. W. 1735« (Thurah s. 138 f., jfr. rgsk.).

3) Skænket af en »Skibs-Mand«, Ole Jørgensen, af Rønne (Thurah s. 139).

4) Skænket af en »Skibs-Mand« ved navn Amon Amonsens (Thurah s. 139). 1733 fandtes to små skibe midt i kirken (rgsk.).

†*Hjortegevir*. Lige uden for orglet hang 1756 et stort hjortegevir, på hvis takker der hængtes kranse ved børns eller ugifte jomfruers begravelse (Thurah s. 139).

Et sengotisk **panelfag* (fig. 17) indeholdende fire foldeværksfyldinger opbevares nu i Bornholms museum. Om dets oprindelige anvendelse kan intet bestemt siges.

†*Mindetavler*. 1) Opsat til minde om Christian 5.s besøg på Bornholm i maj 1687. Tavlen, der hang i koret, blev 1755 opmålet for tre dlr. (rgsk.). Indskriften gengivet hos Thurah, s. 132. (Sml. Allinge, Svaneke og Neksø kirker).

2) 1826 blev Frederik 6.s navn og krone forfærdiget med maling og opslagning for i alt tre rbdlr. (rgsk.).

3) »Kongens og Dronningens Navnetræk«, antagelig Christian 8. og Caroline Amalies, blev 1841 forgyldt (rgsk.).

†*Jordpåkastelsesspade* af kobber skænktes 1740 af skipper Valerius Hansen (rgsk.). Sml. †timeglas, s. 55.

†*Ligvogn*, anskaffedes 1818 (rgsk.).

Tårnur. 1878 udbetaltes restbeløbet for tårnuret til urmager J. Chr. Jensen (rgsk.). 1918 blev uret istandsat af Bertram Larsen¹².

†*Tårnure*. 1) Et sejerværk i tårnet omtales af Ravn. Dette ur fandtes muligvis til 1755, da det gamle kirkeur solgtes for 17 mk. (rgsk.).

Fot. o. 1915 i B.M.

Fig. 21. Rønne. Senmiddelalderlige klokker; den ene, t.v., fra 1433, den anden udateret (s. 61).

2) Nævnt 1756 (rgsk.). Uret havde 1766 skiver mod syd, nord og vest (rgsk.).

3) Et gang- og slagur med to skiver, nævnt 1812 (rgsk.). 1826 blev en urskive malet lyseblå med gule tal (rgsk.).

†*Solur*, købt i København 1874 (rgsk.).

Klokker. 1) (Fig. 21) senmiddelalderlig. Om halsen minuskelindskrift på latin og plattysk: »O rex glorie xpe veni cum pace help got« (»O ærens konge, Kristus, kom med fred, hjælpe Gud«). I det dårligt støbte skriftbånd to utydelige figurer. Tvm. 82 cm. Uldall s. 101.

2) (Fig. 21) 1433. Om halsen latinsk og plattysk minuskelindskrift: »Ave Maria gracia plena d(omi)n(u)s tecu(m) sunte Claves in mcdxxxiii« (»Hil dig Maria, fuld af nåde, Herren er med dig. Sankt Nicolaus. 1433«). Som skilletegn er anvendt kors; nederst på legemet et bomærkelignende støbermærke. Sildebensmønstrede hanke. Tvm. 81 cm. Uldall s. 101. Den tanke, at klokken skulle være støbt til Greifswaldernes Mariakapel, har, som nævnt i indledningen (s. 34), liden sandsynlighed for sig.

3) Omstøbt 1903 af B. Løw og Søn, København.

†*Klokke*. Nævnt 1687 (rgsk.). Thurah gengiver ufuldstændigt en indskrift med »Munke Bogstaver« (minuskier?): »Anno domini (»i Herrens år«) dateret(?) . . . vlxxxiii. Verbum domini manet <in> æternum« (»Herrens ord forbliver i evighed«). I årstallet er »v« en fejllæsning, klokken må være støbt 1483, muligvis 1583. (Thurah s. 141). 1878 blev klokken omstøbt af Anker Heegaard (rgsk.) og atter 1903 af B. Løw (sml. ovenfor).

**Primklokke*, (fig.22) 1750. Midt på legemet en toliniet versalindskrift: »Denne

klaake til hörrer Rønne kierke anno 1750«. I klokkehanken er fastgjort en 32 cm lang jernstang, hvortil en bærerem er fæstnet. Tvm. 21 cm. Klokken blev indtil 1878 båret rundt i byens gader umiddelbart før gudstjenesten, idet kirkeklokkerne ikke kunne høres over hele byen. Nu i Nationalmuseet. Den har afløst en ældre †klokke, som nævnes 1687 (rgsk.).

E.S. 1952

Fig. 22. Rønne. Primklokken.

GRAVMINDER

**Epitafium* over borgmester Peder Laursen Møller, død 1674 (sml. *gravsten nr. 2, s. 65). Bevaret er et stærkt ruineret panelstykke, 107x127 cm, indeholdende to arkadefelter med kannelerede pilastre og glatte bueslag. Arkaderne har naive malerier af Kristus og den onde røver på korset, et tredje felt med maleri af den bodefærdige røver er forsvundet. På bueslagene er malet englehoveder med røde vinger og på de lodrette rammestykker menneskehoveder. Forneden ses en rest af en gylden frakturindskrift på sort bund: »... hafuer Borgmester Peder Laursen M(øller)«. Epitafiet nævnes af Ravn 1671. I Bornholms museum.

†*Epitafier*. 1) 1641. Bekostet af sognepræst Lars Olsen og hustru Apolone Niels Datter. Midt på epitafiet fandtes et udskåret og malet billede af Isaks ofring, og en indskrift forneden fortalte, at Lars Olsen blev hidkaldet 1612 og døde 5. juli 1653, Apolone Nielsdatter døde 20. aug. 1652, sønnen Niels Larsen døde 15. juli 1637, 23 år gl., og datteren Giertrud døde 24. okt. samme år, 20 år gl. Ved prædikestolen (Thurah s. 134).

2) 1683. Borgmester i Rønne Peder [Hansen] Kofod, død 24. dec. 1648, 50 år, 6 måneder og 9 dage gl., og hustru Elisabeth Mads Ravnsdatter, med hvem han blev gift 17. jan. 1619 (ni sønner, seks døtre). Epitafiet, der var bekostet af enken 1683, var ifølge Thurah meget smukt og stort »med adskilligt næt Billedhugger-Arbeide, Pilarer, Englehoveder, Maling og Forgyldning, og i Mitten derpaa Kofods og Hustrues Vaabener«. På kirkens sydvæg.

3) »Renoveret og forbedret« 1734, 11. okt. »af Willum Poulsen Kofod, som tillige herpaa har afskildret sine Forældre og samtlige Sødskende; Hvoraf han og tvende andre, nemlig en Broder og en Søster udi Fødselen, ere betagne baade Hørelse og Mæle«. På epitafiet fandtes et maleri af opstandelsen samt et billede af borger og skipper i Rønne Poul Hansen Kofod med hustru og børn¹³.

Mindetavle, o. 1823. Oval træplade indrammet af en udskåren laurbærkrans med rosetter, 73x64 cm. Indskrift med kursiv til minde om mad. Elisabet Rasch, »hvis fromme Sind og kierlige Erindring om hendes salig afdøde Mand, Christian Leegaard Rasch, bestemte til Aar 1823 ganske paa sin Bekostning at lade Rønne Kirke male og med forgyldning udføre«. Ophængt på trappen i søndre korsarm.

†*Mindetavler*. 1) O. 1680. Opsat »til amindelse og kirkens zirat« af Hans Ulrik Gyldenløves enke, fru Regitze Grubbe, som 1678 var blevet forvist til Bornholm efter et giftmordforsøg. Rektangulær trætavle, ca. 240 x 190 cm, i profileret ramme. Øverst på tavlen var malet to svævende engle, som bar Christian 4.s kronede navnetræk og skriftbånd med hans valgsprog. Derunder holdt to løver Gyldenløvekronen over Gyldenløves og Grubbes hjælmede våbenskjolde. Forneden stod en lang, rimet indskrift, hvori Regitze Grubbe udtalte forbandelse over sine dommere, hvilket forårsagede, at Christian 5. under sit besøg på øen 1687 krævede fire linier udslettet¹⁴; dette synes dog ikke at være sket, idet Thurah gengiver indskriften i dens helhed. Thurahs gengivelse har nederst årstallet 1608, hvilket må være en fejlskrivning for 1680. Tavlen hang på kirkens nordvæg. (Thurah s. 132 og kobberstik tab. IV).

2) 1685. Amtmand over Bornholm Johan Diderich von Wettberg til Østrupgaard og fru Sissel Grubbe. Trætavle, ca. 225 x 185 cm, svarende til Regitze Grubbes (nr. 1). På tavlen var øverst malet Frederik 3.s og Christian 5.s kronede spejlmonogrammer flankeret af vildmænd; derunder Wettberg og Grubbes hjælmede våbenskjolde og nederst indskriften. Endvidere var der langs kanten malet to store korslagte palmegrene. På kirkens sydvæg. (Thurah s. 133 og kobberstik tab. XV).

3) 1750. Conrad Ditlev greve af Reventlow, ridder, gehejme-conferentz-råd, stiftsbefalingsmand over Sjælland og Bornholm, amtmand over Københavns amt og deputeret i general-landets økonomi- og kommercekollegium. Greven

A: 1618		A: 1654	
Var her Pesten	Var her Pesten	Var her Pesten	Var her Pesten
paa Land Bornholm og	paa Land Bornholm og	paa Land Bornholm og	paa Land Bornholm og
Døde i det her Sogn som	Døde i det her Sogn som	Døde i det her Sogn som	Døde i det her Sogn som
følger	følger	følger	følger
i Rønne	304	i Rønne	304
Hvide	138	Hvide	138
Alinge og Jørgen	125	Alinge og Jørgen	102
Gudst og m. d. d.	62	Gudst og m. d. d.	106
Isenborg og Jørgen	342	Isenborg og Jørgen	386
Næstved	267	Næstved	41
Bølle	231	Bølle	186
Rønde	138	Rønde	243
Nylars	201	Nylars	243
St. Jørgen og Jørgen	928	St. Jørgen og Jørgen	337
Ostermarie	441	Ostermarie	325
Ostermarie	312	Ostermarie	203
Roskilde	130	Roskilde	191
St. Jørgen	141	St. Jørgen	118
Roskilde	130	Roskilde	230
Glænne	220	Glænne	278
Nylars	130	Nylars	132
Roskilde	103	Roskilde	103
Nylars	244	Nylars	232
St. Jørgen	371	St. Jørgen	333
Døde i alt	5185	Døde i alt	4569

Fig. 23. Rønne. *Pesttavle (s. 64).

O.N. 1944

blev syg og døde på Bornholm 1750, hvorom en rimet indskrift beretter. Hans lig blev derefter overført til Brahe-Trolleborg. Tavlen opsattes på foranstaltning af hans svigersøn, greven af Isenborg. (Thurah s. 135 f.).

*Pesttavle (fig. 23), opsat mellem 1654 og 1756. Tavlen er af fyrretræ og indrammes af en profileret liste. På sort bund er øverst malet et billede af Døden med le, bue og pil under ordene: »Pas Du paa mig, ieg sigter til Dig«. Derunder nævnes antallet af døde i hvert sogn på øen under de to pestepidemier 1618 og 1654, i alt henholdsvis 5185 og 4569 mennesker. I Bornholms museum.

Gravsten. 1) O. 1729. Stadskaptajn i Rønne Philip Rask, død 26. febr. 1726, og hustru Kirstine Hermansdatter Bohne, død 5. aug. 1729. Grå, gotlandsk kalksten, 207 x 137 cm. Stenens midtparti optages af tre rundbuede arkader, den midterste med relief af Kristus med sejrspanen, de andre med udslidte, rimeligvis religiøse, indskrifter. I hjørnerne findes relieffer af evangelisterne og deres tegn, omgivet af akantusblade, draperier og navneplader. Mellem de

øverste evangelister findes to hjelmprydede våbenskjolde, det ene med en omvendt sparre som skjoldmærke og forkroppen af en hjort som hjelmtegn, i det andet er skjoldmærket beskadiget, hjelmtegnet er en fugl. Mellem de nederste evangelistrelieffer findes en hvilende dødsengel med et timeglas. Gravskriften (reliefversaler) står som randskrift. Opstillet på trappen i søndre korsarm.

2) O. 1809. Jochum Ancker Bohn, født 20. dec. 1756, død 1. maj 1809, og hustru Maren Bohn, født Schor, født 8. juli 1736, død 6. dec. 1808. Randprofileret Neksø-sandsten, 190x126 cm, med fordybet skriveskrift. Gravskriften står over og under et ophøjlet, ovalt felt med religiøs indskrift midt på den ellers glatte sten. På trappen i søndre korsarm.

*Gravsten. 1) O. 1617. [Borgmester Esbern K]ofod og hustru, Lisbet Kams, død 23. juli [1617]¹⁵. Brudstykker af gotlandsk kalksten, 116 cm bred, med stærkt slidte versaler. I Bornholms museum.

2) 1643. Borgmester Peder Laursen Møler, død 16 □ (sml. *epitafium, s. 62), og hustru Kirstine Madsdatter, død <1656>, samt børnene Mads Pedersen, død 15. aug. 1629, og A[nn]e Peder[s]datter, død <28. aug. 1671>. Gotlandsk kalksten, 219x134 cm, med reliefversaler. Midt på stenen et stærkt bevæget, men naivt dommedagsrelief. Over og under dette felt står gravskriften, og i stens hjørner findes rundbuede arkadefelter med evangelisterne og deres symboler. Nederst på stenen står: »Udhugen den 11. septemb. 1643«¹⁶. I Bornholms museum.

3) O. 1687. Ip Hansen Aaby, død 16 □, og hustru M[arg]rete Pedersdatter, død 18. dec. 1687. Lys, let rosa kalksten, 176x126 cm, med fordybede versaler. Midt på stenen er et ovalt felt med et opstandelsesrelief, i hjørnerne store barokblomster. Midtfeltet flankeres af to S-svungne skriftbånd med indskriften: »Denne sten og grafsted hø[rer] Ieb Hansens første hostrues samte[li] aarfvinger til«. Gravskriften står som randskrift. I Bornholms museum.

4) O. 1700. Andreas Hansen Kofo[d], død 16[?], og hustru [Ger]trud Madtdatter. Gotlandsk kalksten, 215 x 139 cm, med fordybede versaler. Midt på stenen et korsfæstelsesrelief, og forneden dødssymbolerne, timeglas og dødningehoved. Øverst bibelcitater, bl.a. Salm. 104,29, og langs randen står gravskriften. Stenen er fragmentarisk bevaret. Samme værksted som nr. 5. I Bornholms museums have.

5) 1702. Borger og handelsmand . . . an, død 29. jan. 1711, og hustru Elseby I[e]nsdate[r], død 17 □. Gotlandsk kalksten, 200x141 cm, med reliefversaler, ellers nøje svarende til nr. 4. Under korsfæstelsesscenen står: »Denne sten oc grafsted tilhører Peder Raasmand, hans hustru, deres børn oc arvinger«, og nederst: »Aar 1702 er denne sten ferdigort«. I Bornholms museum.

6) O. 1700. Rimeligvis over et ægtepar, hvis initialer, D W og S H D, ses

nederst på stenen. Gotlandsk kalksten, 183x109 cm, med fordybede versaler. Midt på stenen står et bibelcitát, Job 19,25—27, omgivet af en oval laurbærkrans, som støttes af Adam og Eva, mens kundskabens træ er anbragt over skriftfeltet. Under dette læner to putti sig til et dødningehoved, og nederst findes andre dødssymboler, spade og skovl, samt de to monogrammer i ovale kartoucher. Stærkt beskadiget. I Bornholms museum.

†*Gravsten.* 1) O. 1578. Henning Gagge, død 29. juni 1562, og hustru Elsebet Kams, død 23. okt. 1578. Senere var tilføjet forneden: »Denne steen oc sted hører Henning Bon oc Clawes Bon oc begges deres arvinger til. A(nn)o 1622«¹⁷.

2) O. 1608? En hvid, overbrudt sten med tysk indskrift, hvoraf Urne kunne læse: »Anno 1608 den 31 May, der Erbarer und wohlfurnehmer Matthias R«. (Urne tilf., tillæg s. 9).

3) O. 1620. Claus Kofoet, død 16., og hans to hustruer, Boel Madsdatter, død 16. aug. 1620, og Giertrud Jensdatter, død 16... Forneden dødssymboler og et skjold med initialerne C K. Religiøs randskrift. På Urnes tid tilhørte stenen arvingerne efter klokker Rasmus Madsen, som efter 30 års klokkertjeneste døde 26. marts 1758 i sit 87. år og blev begravet her, hvor også hans fader ligger. I søndre våbenhus. (Urne tilf., tillæg s. 9 f.).

4) O. 1622. »Denne Steen hører Michel Hartvig oc Claves Hartvig oc begge deres Arvinger til Anno MDCXXII«. Forneden stod: »Anno 1624 haver jeg Claves Hartwig kjøbt denne Steen af min Broder«. (Urne tilf., tillæg s. 8).

5) Jens Koefoed til Kyndegaard, død 9. febr. 1625, og fru Anne Spendt, død på Kyndegaard 23. nov. 1618. På stenen sås ægteparrets hjælmede våben¹⁷.

6) O. 1644. Urne kunne kun læse: ». . . Borgemester i Rønne, som døde den . . . Anno 1644 . . . Elsebeth . . . datter . . . Erlig og Gudfrygtige qvinde Margaretha, som døde den . . Sept. 1638, hvis Siele Gud Glæder til F. . . Opstandelse«. (Urne tilf., tillæg s. 8).

7) O. 1646? Amtsskriver Hans Henrich Schor. Stenen tilhørte på Urnes tid sønnen, vicekommandant på Bornholm, oberstløjtnant Schor. På stenen læstes desuden, sagtens som rest af en primær indskrift: »Dieser Stein hat Michel Rawen . . .« og til sidst årstallet 1646. I søndre våbenhus. (Urne tilf., tillæg s. 9).

8) O. 1646. Rådmand i Rønne Nicolaus Wichmand, død 1. nov. 1646, og hustru Catharina Schuddepelt, død . . . , samt pigen Anna Wichmans, død 24. maj 1643. I hjørnerne sås de fire evangelister og langs randen en religiøs indskrift, Apoc. 14, på tysk. (Urne tilf., tillæg s. 9).

9) O. 1646. Samme indskrift som på nr. 8(!) (Urne tilf., tillæg s. 9).

10) O. 1646. »Nicolaus Wichman, Catharine Schudepelten und ihre Erben«. På midten et skjold med bomærke og initialerne NWM over årstallet 1646. (Urne tilf., tillæg, s. 9).

11) 1600'rne. Borger i Rønne Morten Boen, død 19. marts (Urne tilf., tillæg s. 8).

†*Kisteplade*. 1752. Generalmajor af kavalleriet Niels West, født i januar 1666 på Skjoldmosegaard i Fyn, ankommet til Bornholm 1722, død 25. marts 1752. »Irland, Braband, Wismar, ja det slette udfald ved Gadebusk kand vidne om uforsagt Mod og behjertet Mandighed«. Teksten forfattet af sted-sønnen Mads Bohn i Rønne. (Urne tilf., tillæg s. 7).

†*Gravfane* over fændrik Mads Pedersen Kofod, død «paa sin Ære-Seng» 11. okt. 1677, 51 år gammel. Fanen hang 1756 over kongens stol. (Thurah s. 134).

†*Murede begravelser* nævnes flere gange i regnskaberne, således blev der 1694 lagt brædder over generalmajor Løwenhjelm's murede begravelse. Adskillige begravelser sløjfedes ved ombygningen 1915, deriblandt en meget stor muret begravelse midt under skibet, som på svenskekrigens tid tilhørte borgmester Claus Kames¹⁸.

Kirkegårdsmonumenter. 1) O. 1809. Hans Hendrich Simsen, født i Lybæk 1. jan. 1721, død i Rønne 15. febr. 1787, og hustru, Anne Elisabeth, født Eric-sen, af Ibsker sogn, født 23. juni 1727, død 18. okt. 1805, samt en sønnedatter Anne Elisabeth Simsen, født 3. marts 1804, død 25. okt. 1805. Søjle af Neksø-sandsten (fordybet skriveskrift) på firkantet postament med relief af en lampe på forsiden og en kande på bagsiden. Rejst af sønnen H. H. Simsen. Samlet højde 175 cm. Ved kirkens sydside.

2) Generalkrigskommissær, ridder af Dannebrog Johan Henrich August Valentin v. Kohl, født 2. sept. 1762, død 13. juli 1820. Stele af Neksø-sandsten på aftrappet, refendsfuget fodstykke med en tom niche i forsiden. Øverst på stelen en indfældet, cirkelrund marmorplade med en slange, som bider sig selv i halen, og derunder en rektangulær marmorplade med gravskriften (skriveskrift). Samlet højde 310 cm. På søndre kirkegård.

3) O. 1821. Anna Dorothea Kohl, født 13. april 1820, død 9. jan. 1821. »Her en Maanedrose, hisset en Evighedsblomst«. Randprofileret tavle af Neksø-sandsten, 95x60 cm. I hjørnerne rosetter og på midten et ophøjet skriftfelt med fordybet skriveskrift. På søndre kirkegård.

4) O. 1825. Amtsprovst Johan Jensen, født i Odense 18. dec. 1756, død i Rønne 20. dec. 1824. Randprofileret, oval tavle af Neksø-sandsten, 120x95 cm, med fordybet skriveskrift. På søndre kirkegård.

5) O. 1835. Jacob Claudius Pingel, politimester i Rønne i 15 år, født 3. marts 1784, død 28. juni 1835. Oval marmorplade, 80 cm høj, med fordybede versaler. På søndre kirkegård.

6) O. 1835. Peder Jespersen, kancelliråd, sandfl(ugts)c(ommissair), død 1835, og hustru, Barbara Kirstine Bohn. Obelisk af granit, 158 cm høj, med fordy-

bede versaler. Ved foden en lille marmorplade med hustruens gravskrift. Ved kirkegårdens nordøstre hjørne.

7) O.1837. Agnete Cathrine Curdts, født Stender, født 1796, død 1837. Sandstensstele, 160 cm høj, med skriveskrift. Foroven en støbt jernvase. Ved kirkegårdens nordøstre hjørne.

8) O.1845. Købmand P. H. Rønne, død 19. nov. 1845, 65 år gl., og hustru Kirstine, født Klinge, død 6. aug. 1840, 70 år gl. Støbejernsplade med reliefversaler på gravsted indhegnet af støbejernsgitter ved kirkegårdens nordøstre hjørne.

*Kirkegårdsmonumenter. 1) O.1808. [Provst Christian Transe, sognepræst] for Rønne og S. Knuds menigheder, [født] 4. jan. 1746. Tavle af Neksø-sandsten, 90 cm bred. Kun et par brudstykker er bevaret. I Bornholms museum.

2) O.1850. Smedemester Nicolai Holm, født 22. febr. 1799, død 4. nov. 1834. Oval smedejernsplade med pånittet skriveskrift, 81 cm høj. Gravmindet er udført af sønnen, smedemester Hovald Holm. Oprindelig på søndre kirkegård¹⁹, nu i Bornholms museum.

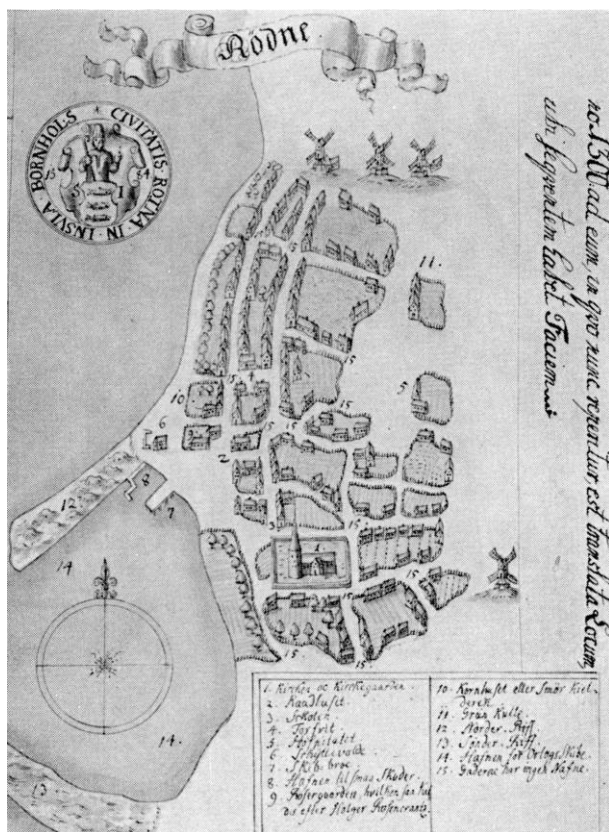

Fig. 24. Rønne. Grundplan af byen o. 1670. Efter Resen.

KILDER OG HENVISNINGER

Regnskabsbog 1684—1747, regnskaber 1755—78 og 1804—89 (LA). — Dokumenter og Breve 1792—1849 (LA). — Inscriptioner, som findes i Rønne Kirke paa Bornholm, Ms. fra 18. årh. (Ny kgl. Saml. 399 fol., Kgl. Bibl.). — Sjællands Bispearkiv, Indkomne Sager 1769—99, 1800—05 (LA). — Museumsindberetninger af J. B. Løffler 1882, M. Bidstrup 1915, G. A. Jensen 1916 (glasmalerier), O. Norn 1944 og 1948, G. G. Schultz 1948 og 1952. — Korrespondancesager i NM.

Historisk indledning. ¹ Saxo, ed. Olrik og Ræder, I, 376. ² Svend Aakjær: Kong Valdemars Jordebog. Kbh. 1926—45. II, 207. ³ Dipl. Dan. 2. Rk. II, nr. 309. ⁴ Dipl. Dan. 2. Rk. V, nr. 248. ⁵ Kirkernes og præsternes jordebog af 1569. Trykt hos Hübertz, s. 325 ff. Om Bornholms kapeller se: M. K. Zahrtmann i Bh. Saml. VIII, 129 ff. ⁶ G. Nyrop: Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen, I—II. Kbh. 1899—1904. I, 533 ff. ⁷ Smst. s. 535. ⁸ Smst. s. 558, 782. ⁹ Smst. s. 610 f. ¹⁰ Zahrtmann, Bh. Saml. VIII, 147. Brevet trykt i Hansisches Urkundenbuch I, 212—15. ¹¹ Zahrtmann, Bh. Saml. VIII, 150 f. og 163 f. ¹² Zahrtmann i Bh. Avis, 28. okt. 1915. — Ligeså: Rabierg, s. 62. ¹³ Zahrtmann, Bh. Saml. VIII, 150 med henv. til Gesterding: Geschichte der Stadt Greifswald, Erste Fortsetzung, s. 19. ¹⁴ Hübertz nr. 230 (2. maj 1569). ¹⁵ Indsendt med oplysninger om fundforholdene af professor Mathias Bidstrup, Rønne, 21. jan. 1916 (brev i NM II.s arkiv). ¹⁶ Velvillig meddelelse fra overinspektør Georg Galster, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, 30. nov. 1953 (NM II). ¹⁷ M. K. Zahrtmann i Bh. Saml. XVII, 18. ¹⁸ Hübertz nr. 392, jfr. Kane. Brevb. 1603—08. ¹⁹ Rabierg s. 110 og 128. ²⁰ Chr. 3.s københavnske reces af 30. okt. 1536, trykt i Kolderup-Rosenvinge: Saml. af gl. danske Love IV, 164 f. ²¹ Fortegnelse over Kirker og dissers Ejere, da Forord, af 3. Juni 1809 udkom. Da. Kane. RA. ²² Urne tilf., tillæg s. 93. ²³ Da Regitze Grubbe 1665 fik udlagt kronens gods i Østerlarsker, Bodilsker, Povlsker, Pedersker og Åker sogne, forbeholdt Frederik 3. sig sin kgl. højhed og regaler, deriblandt jus patronatus. Afskrift efter Christian 5.s konfirmation af 1671 i Urnes tillæg til Thurah, s. 77.

Bygning. ¹ M. K. Zahrtmann i Bh. Saml. XIII, 3 og 7 ff. ² Rabierg, s. 11. ³ Redegørelse for nybygningens forhistorie og hele byggesagens forløb er givet af provst Bostrup i Bh. Saml. XII, 137 ff. Arkitekt Steen har kort gjort rede for sit arbejde i Architekten XX (1917—18), s. 393—98. ⁴ I et specificeret overslag, dat. 3. maj 1779, over udgifterne ved opførelsen af den tværmur, som først blev virkelighed 1797, antydes, at det allerede dengang var på tale at bygge også en søndre tværmur: »Måske vil man kunne nøjes med den ene tilbygning på den nordre side, hvorved bekostning nedsættes til det halve« (Sjællands bispearkiv, indk. sager 1770—79, LA). ⁵ R. Thorsten i Architekten XVIII (1915—16), s. 231—34 (»Det gamle bornholmske Bindingsværk og Rønne Kirkes Spir«). Avisartikler i Bh. Avis, bl.a. af Mathias Bidstrup (16. okt. 1915), bygningskonduktør Ove Petersen (30. marts 1916) m.fl. ⁶ Rabierg, s. 14. ⁷ Professor Mathias Bidstrup, som på Bornholms Museums vegne fulgte nedrivningen og må have gjort adskillige iagttagelser, stillede NM II en fyldig beretning i udsigt. En sådan foreligger vist ingen steder. Bidstrups breve til NM indeholder dog en del oplysninger, bl.a. er der i hans meddelelse om møntfundet af 21. jan. 1915 indføjet en mikroskopisk skitse (uden mål), visende kirkens byggeperioder. ⁸ Tegningerne, på hvilke der er anvendt en hel del omhu, må være udført af ganske unge elever fra Rønne tekniske skole. De er rekonstruktionstegninger, af hvilke man desværre ikke kan se, hvor meget der i hvert givet tilfælde var bevaret. En betydelig samling fotografier i NM II og BM, taget under nedbrydningen, giver her en ikke ringe støtte. ⁹ M. K. Zahrtmann har gjort udmærket rede for spirreparationen i en artikel i Bh. Avis 28. okt. 1915. ¹⁰ Wiberg. ¹¹ Rabierg s. 17 f. ¹² P. Kofoed: Undersøgelse af Enkelt-heder ved Rønne gamle Kirkes Udstyr, i Bh. Saml. XII, 115 f. ¹³ Smst., s. 131—3

¹⁴ 1650 står der også på en pennetegning (af Lejt), gengivet hos P. Kofoed, anf. st., s. 133. ¹⁵ Om begivenhederne 1645 se: M. K. Zahrtmann, i Bh. Saml. IV, 146 f. og 159 ff. — Bricka og Fredericia: Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. Kbh. 1885—86. VI, 34.

Inventar og gravminder. ¹ Rabierg s. 32. ² Bh. Avis 29. okt. 1915. Desuden ses dele af rankeværket på et fotografi i NM. ³ P. Kofoed i Bh. Saml. XII, 116. ⁴ Marc Rosenberg: Der Goldschmiede Merkzeichen. Frankfurt a.M. 1911. S. 439, jfr. Bau- und Kunstdenkmäler Mecklenburg-Schwerin II. 1898. S. 165. ⁵ Rosenberg s. 442. ⁶ Rabierg s. 44. ⁷ Undersøgt af malermester P. Kofoed. ⁸ P. Kofoed i Bh. Saml. XII, 120. ⁹ Ved P. Kofoed. ¹⁰ Organist- og Kantorembederne, s. 105. ¹¹ Inv. nr. D. 1513. ¹² Bostrup i Bh. Saml. XII, 164. ¹³ Thurah s. 136. Urne tilføjer, at Willum Poulsen »havde lært Skildre Konsten i Kiøbenhavn og forfattede adskillige Skildrier her i Rønne«. ¹⁴ Inscriptioner, som findes i Rønne Kirke paa Bornholm, s. 2. ¹⁵ Suppleret på grundlag af M. K. Zahrtmann: Rønne By og Borgere, s. 39. ¹⁶ Iflg. Zahrtmann, Rønne By og Borgere s. 97, skal stenen være hugget af en billedskærer Esber Larsen Onsbjerg, uagtet denne efter forfatterens egne opgivelser først lærte håndværket 1658—60. ¹⁷ Resen s. 18, jfr. Urne tilf., tillæg s. 8. ¹⁸ Bh. Avis 8. dec. 1915. ¹⁹ Rabierg s. 82.